

LUNDS
UNIVERSITET

Social tillit och korruption i Grekland - En fallstudie om det kollektiva handlandets problem

Rasmus Göthberg

Avdelningen för mänskliga rättigheter
Historiska institutionen
Kurskod: MRSK61
Termin: Vårterminen 2017
Handledare: Rouzbeh Parsi
Omfång: 14640

Abstract

Greece has a long record of failed attempts to curb corruption. Due to the systemic character of the corrupt practices, namely clientelism, anti-corruption strategies are repeatedly intervened by particularistic interest groups. On the basis of surveys conducted on social trust and perception of corruption, along with data on socioeconomic inequality and attitudes to civic participation, this case study investigates clientelism as a problem of collective action. With a theoretical perspective including theories of social capital, social trust, clientelism and inequality, this study analyzes the basis for collective action to happen. I argue that the specific characteristics of three factors; trust, inequality and civic participation; can amount to either systemic corruption or inclusive collective action. This case study finds that collective action in Greece suffers from low trust, high inequality, and a weak civil society, which makes clientelism repeat itself. The collective action approach to systemic corruption enables a broad analysis. In order to curb corruption, trust has to be created.

Keywords: *Greece, corruption, social trust, institutional trust, clientelism, collective action, social capital, civil society, inequality, accountability*

Abstrakt

Grekland har en lång rad av misslyckade försök att begränsa korruption. Till följd av den systematiska karaktären av Greklands korruption, nämligen klientelism, interveneras antikorrupsionsstrategier kontinuerligt av partikulärt utformade intressegrupper. Utifrån ett primärmaterial av enkätundersökningar om social tillit och perception av korruption, ihop med data om socioekonomisk ojämlikhet och civilt engagemang, undersöker denna fallstudie klientelism som ett kollektivt handlingsproblem. Med ett teoretiskt perspektiv inkluderande teorier om socialt kapital, social tillit, klientelism och ojämlikhet, analyserar denna studie det kollektiva handlandets förutsättningar. Jag hävdar att beroende på vilka specifika egenskaper som ryms i dessa tre faktorer; tillit, ojämlikhet och civilt engagemang; kan de innebära antingen systematisk korruption eller integrerande kollektivt handlande. Fallstudien kommer fram till att kollektivt handlande i Grekland plågas av låg social tillit, hög ojämlikhet, och ett svagt civilsamhälle, vilket innebär att klientelismen istället upprätthålls. Förhållningssättet till korruption som ett problem gällande kollektiv handling frammanar en bred analys. För att förändra den korrupta praktiken, krävs att tillit skapas.

Nyckelord: *Grekland, korruption, social tillit, institutionell tillit, klientelism, kollektiv handling, ojämlikhet, socialt kapital, civilsamhälle, ansvarsutkrävande.*

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
1.1	Problemformulering, syfte och frågeställningar	2
2	Metod och material	4
3	Teori	9
3.1	Social tillit och socialt kapital	9
3.2	Kollektiv handling och korruption	13
3.3	Klientelism	15
3.4	Ojämlighet	18
3.5	Sammanfattning	19
4	Forskningsöversikt	21
4.1	Klientelism i Grekland	21
4.2	Tillit och klientelism i Grekland	25
5	Undersökning	30
5.1	Perception av korruption	30
5.2	Social tillit	32
5.3	Institutionell tillit	33
5.4	Ekonomisk ojämlikhet och ojämlikhet i möjlighet	34
5.5	Ideellt engagemang	35
5.6	Sammanfattning	36
6	Analys: Det kollektiva handlandets problem	37
6.1	Underifrån	37
6.2	Fragmentering genom stat och samhälle	40
6.3	Fragmentering och kollektiv handling	45
7	Slutdiskussion	46
7.1	Sammanfattning	46
7.2	Diskussion	48
	Referenser	

1 Inledning

I Grekland har korruption länge varit en genomsyrande praktik i samhället. Korruptionsbekämpningen har omfattat införandet av nya granskningsorgan och institutioner, organisationsförändringar, privatisering, hårdare straff och tydligare förhållningssätt.¹ Sådana strategier har upprepats en längre tid och har gång på gång korrumpierats på nytt i samband med att särskilda intressegrupper äger oproportionerligt stort inflytande.² I och med detta har korruptionen följaktligen ”lyckats” överleva trots teknisk förändring i statsförvaltningens organisation.

I raden av svår genomförbara alternativ gällande korruptionsbekämpning är intentionen med denna studie inte att kritisera dessa försök. Syftet med denna undersökning är istället att vidga perspektivet och på ett djupare plan studera korruptionen som *ett kollektivt handlingsproblem*. Huvudfokus i denna studie ligger med andra ord på hur social tillit och systematisk korruption interagerar och påverkar möjligheten till kollektiv handling.

Det kollektiva handlandets problem beskriver dilemmat att samarbete å ena sidan eventuellt lönar sig i längden och att det å andra sidan finns chans till individuell framgång och frihet. Social tillit är avgörande för hur ett sådant problem bemöts då tilliten beroende av om den är hög eller låg frammanar eller undergräver förtroendet för samarbete. Trots att de flesta upplever antipati mot korruption och föredrar förändring är det i

¹ Manos Matsaganis, 2011, “The welfare state and the crisis: the case of Greece”, *Journal of European Social Policy*, s. 504; Kevin Featherstone, 2015, “External conditionality and the debt crisis: the ‘Troika’ and public administration reform in Greece”, *Journal of European Public Policy*, s. 302-310; Pavlos Eleftheriadis 2014, “Misrule of the Few: How the Oligarchs Ruined Greece”, *Foreign Affairs*, s. 145-146; OECD, 2011, “Greece: Review of the central administration”, *Public Governance Reviews*, s. 23-24; A. Afonso, S. Zartaloudis & Y. Papadopoulos, 2015, “How party linkages shape austerity politics: clientelism and fiscal adjustment in Greece and Portugal during the eurozone crisis”, *Journal of European Public Policy*.

² Aris Trantidis, 2016:b, *Clientelism and Economic Policy: Greece and the Crisis*, Routledge, London; Takis S. Pappas & Zina Assimakopoulou, 2012, “Party Patronage in Greece: Political Entrepreneurship in a Party Patronage Democracy” i Kopecký, Mair & Spirova. (red.), *Party patronage and party government in European democracies* [Elektronisk resurs], Oxford University Press; Takis S. Pappas, 2014, *Populism and crisis politics in Greece* [Elektronisk resurs], Palgrave Pivot, Basingstoke, s. 60-67; A. Persson, B. Rothstein & J. Teorell, 2013, “Why Anticorruption Reforms Fail—Systemic Corruption as a Collective Action Problem”, *Governance*.

ett korrupt samhällssystem svårt att omforma den praktiken eftersom den blivit till norm.³

Mot denna bakgrund undersöker denna fallstudie det kollektiva handlandets problem i Grekland utifrån vilken grund som finns för kollektiv problemlösning. Detta görs ur ett perspektiv som tar fram en nexus mellan social tillit och kollektivt problemlösande. Vidare, utifrån det teoretiska perspektivet analyserar denna studie ett empiriskt underlag som utgör det kollektiva handlandets förutsättningar, närmare bestämt: enkätundersökningar och statistiska data om social och institutionell tillit, perception av korruption, ojämlikhet och om ideellt engagemang. Ambitionen med studien är följaktligen att öka kunskapen och förståelsen om korruption genom att analysera den som ett kollektivt handlingsproblem. Om inte förutsättningarna - vad som skapar och förstör tillit - för kollektivt problemlösande förändras, bevaras risken att varje ny organisatorisk förändring korrumpas på nytt.

1.1 Problemformulering, syfte och frågeställning

Greklands korruption är systematisk och bedöms av de flesta experter som klientelism, vilket definierar förhållandet mellan makthavare (patron) och medborgare (klient) som grundat i ett utbyte mellan politiskt stöd och riktade fördelar.⁴ Detta utspelar sig i Grekland som nätverk mellan samhällets informella intressegrupper och politiker som kontinuerligt och kontrollerat utbyter politiskt stöd mot exempelvis jobb, hög pension eller informell skatteimmunitet.⁵

Klientelism är centralt i Grekland eftersom det systemet utgör den rådande ordningen av hur problem blir lösta. Samtidigt är det inte en generell kollektiv lösning utan resulterar i negativa effekter för samhället i helhet i samband med att en stor del av befolkningen upplever orättvisa, maktlöshet och misstro. Därför är det övergripande syftet med denna fallstudie att som tidigare nämnt utveckla förståelsen av korruption som ett kollektivt handlingsproblem.

³ Donatella Della Porta & Alberto Vannucci, 1999, *Corrupt exchanges: actors, resources, and mechanisms of political corruption*, Aldine de Gruyter, New York, 252-253.

⁴ Susan C. Stokes, 2011, "Political Clientelism" i Goodin (red.), *The Oxford handbook of political science* [Elektronisk resurs], Oxford University Press, Oxford, s. 650; Allen Hicken, 2011, "Clientelism", *The Annual Review of Political Science*, s. 291.

⁵ Takis S. Pappas, 2013, "Why Greece Failed", *Journal of Democracy*.

Fallstudien arbetar med frågeställningen: *Hur samverkar social tillit och klientelism i Grekland och på vilket sätt påverkar det möjligheterna till kollektivt handlande?*

I Grekland återfinns låg social tillit och hög korruption. Denna kombination överensstämmer med den forskning som påvisat att låg social tillit korrelerar med hög korruption och att hög social tillit korrelerar med låg korruption.⁶ Därtill är klientelism, liksom kollektiv problemlösning, beroende av både upprepning och social tillit, men i helt olika former.

⁶ Jong-sung You, 2017, "Trust and Corruption" i Uslander (red.) *The Oxford handbook of social and political trust* [Elektronisk resurs].

2 Metod och material

I denna fallstudie är fallet det kollektiva handlandet. En fallstudie är enligt fallstudieteorikern Robert K. Yin en undersökning av ett aktuellt fenomen i dess verkliga kontext, där gränserna mellan fenomenet och kontexten är otydliga, och där multipla empiriska källor används.⁷ Detta innebär att stor uppmärksamhet riktas till utrymmet mellan kontexten och fenomenet. För att koppla samman detta med denna undersökning, leds utforskandet av kontexten genom fallet självt och inom ramarna för det teoretiska perspektivet. Urvalet ur kontexten är följaktligen grundat i relevansen av verkliga skeenden i Grekland och vad som betonas i det teoretiska perspektivet (se kap. 3). På samma sätt som det är möjligt att studera som fall hur problem blir lösta av medlemmar i en organisation, motsvarar i denna fallstudie *samhället* organisationen.

De multipla källorna i denna undersökning utgörs av enkätundersökningar, statistiska data om ojämlikhet och relevanta formella studier inom forskningsfältet. Enkätundersökningarna består av grekiska respondenters upplevda tillit till andra och till staten samt deras föreställning om andras korruption. Valet av detta empiriska underlag grundas i att det utifrån det teoretiska perspektivet utgör mätbara faktorer för att analysera det kollektiva handlandet. Dessutom utgörs underlaget av relevant information som är lämplig för att uppnå studiens syfte samt besvara studiens frågeställning.

Utifrån det teoretiska perspektivet aktualiseras korruption som ett kollektivt handlingsproblem eftersom en medborgares föreställning om andra som korrupta eller samarbetande avgör medborgarens egna handlingar. Det empiriska underlaget mäter sådan föreställning och bidrar därför till förståelsen av korruptionens kontinuitet. Utöver det tar det teoretiska perspektivet även fram att upplevelse av likabehandling är centralt för att en medborgare ska lita på andra och därför inte vara korrupt. Förutom enkätundersökningar om tillit medtas därför empiri som påvisar ojämlikhet och social utsatthet.

Vidare omfattar undersökningen perioden 2000 till 2012. Perioden är adekvat eftersom den omfattar den tid då generaliseringsbara surveyundersökningar och mätningar gällande tillit och korruption i Grekland började genomföras. 2012 markerar även den

⁷ Robert K. Yin, 2007, *Fallstudier: design och genomförande*, Liber, Malmö, s. 30-32.

punkt då det tvåpartisystem som starkt genererat klientelismen eroderade i och med den ekonomiska krisen. Med det inte sagt att tvåpartisystemet varit den enda eller den viktigaste faktorn för korruptionens kontinuitet. I samband med detta är det värt att nämna att den grekiska staten har en bristfällig statistikinsamling.⁸ Exempelvis hade studien kunnat påvisa utveckling över tid om mått på tillit hade funnits över en längre tidsperiod. Detta utgör dock inget problem för denna studie vars syfte, att studera korruption som ett kollektivt handlingsproblem, inte kräver en längre tidsperiod än den som är passande grundat i åtkomsten till materialet. Ytterligare en begränsning gällande både urval av primärmaterial och sekundärmaterial är språket då de flesta nationella officiella dokument och rapporter enbart är tillgängliga på grekiska. Samtidigt finns det ett brett spektrum av akademiska tidsskriftsartiklar och litteratur med relevans på engelska som är mycket användbara för att besvara studiens frågeställning. En styrka med materialet är att det existerar i samma form över de flesta länder inom EU vilket gör att jämförbarheten är bred. Gällande fallstudiemetoden är en styrka att den tillåter multipla källor. Den breda informationsinhämtningen ger en varierande karaktär på materialet vilket bidrar till ett mer holistiskt perspektiv. Ett och samma fall kan studeras utifrån flera vinklar i varierande form.

Nyckeln till det kollektiva handlandets problem förväntas ligga i hur människor betraktar sina medmänniskor, främlingar och staten. Det som utgör förhållandet mellan fallet och kontexten, och bidrar till att frågeställningen besvaras, kvalificeras som data. Nedan följer det empiriska underlaget för att analysera fallet i kontexten; perception av korruption, institutionell tillit, social tillit, ojämlikhet och ideellt engagemang.

- A) Perception av korruption presenteras i Transparency Internationals globala korruptionsbarometer. Måttet perception av korruption fungerar liknande som måttet social tillit. Om man tror att andra är korrupta är man också det själv.⁹ Transparency internationals (TI) Corruption Perceptions Index (CPI) representerar till stor del åsikter från experter och affärsmän. Därför reflekteras snarare högnivåkorruption än sådan som de flesta medborgare konfronteras med i vardagen. Statsvetaren Jong-sung You menar att måtten fortfarande kan översättas i just en allmän perception, eftersom korruption på båda nivåerna har visats vara i korre-

⁸ Kostas Rontos & Myrsine Roumeliotis, 2013, "Generalized social trust in Greece and its association with demographic and socio-economic predictors", *Portuguese Journal of Social Science*, s. 67.

⁹ Persson, Rothstein & Teorell, 2013, s. 463-464.

lation. Om lågnivåkorruption är utbredd är även högnivåkorruption det.¹⁰ Enkätundersökningar gällande föreställning om korruption har även utförts av EU-kommissionens enkätundersökningsinstitut eurobarometer. Denna empiri finns tillgänglig från 2004 fram till 2012.

B) Gällande institutionell tillit mäts det genom enkätundersökningar kring förtroendet till just institutioner; de högsta politiska, lokala och regionala, polis, militär med mera. Denna form av tillit är enligt statsvetaren Bo Rothstein med flera avgörande utifrån att närbyråkrater skulle ha en särskild roll som statens företrädare, eller "allmänviljans" genomförare, varav uppfattningar om likabehandling eller orättvisa sedan antas spilla över i social tillit.¹¹ Således ligger fokus angående denna empiriska källa i första hand på situationen för likabehandling eller missnöje och inte på specifik typ av institution. Av den anledningen kompilerar jag statistik angående institutionell tillit gällande olika sorters institutioner. Enkätundersökningar om institutionell tillit återfinns i eurobarometer.

C) Måttet social tillit mäts utifrån frågor som "litar du på människor runt omkring dig eller är du försiktig", och "tror du att främlingar skulle försöka utnyttja dig om de hade chansen". Denna databas byggs upp av European social survey (ESS). Denna typ av data finns över Grekland från 2002, 2004, 2008 och 2010. ESS betonar att komparation mellan länder kan vara problematiskt även med data i viktad form, men liknande data från Eurobarometer styrker sådana jämförelser.¹² Angående familjens betydelse finns denna information i enkätundersökningar från EU-kommissionen. Detta mått underbygger hur den sociala tilliten ser ut och vart den av medborgarna riktas. Denna information återfinns från 2004.

D) Statistiska data om ekonomisk ojämlikhet och om social utsatthet: Gini-koefficienten (Världsbanken) mäter relativ ekonomisk ojämlikhet.¹³ Gini-

¹⁰ You, 2017.

¹¹ Bo Rothstein, 2011:b, "Anti-corruption: the indirect big bang approach", *Review of International Political Economy*, s. 246.

¹² European Social Survey, 2014, "Weighting European Social Survey Data". Se www.europeansocialsurvey.org.

¹³ För mer information se data.worldbank.org

koefficienten mäter i vilken grad som inkomstdistributionen mellan hushåll inom en ekonomi avviker från en exakt jämlik fördelning. Om koefficienten visar noll återfinns perfekt jämlikhet och om den visar 100 återfinns total ojämlikhet.¹⁴ Eurostats Arope-index (At risk of poverty or social exclusion) mäter andelen personer som antingen är i riskzonen för fattigdom, allvarligt materiellt begränsad (severely materially deprived), eller att leva i ett hushåll med väldigt lågt antal arbetstimmar totalt. I Arope-index räknas de som tillhör en av de nämnda kategorierna och enbart en gång om en person tillhör flera kategorier. Riskzonen att hamna i fattigdom eller att vara i fattigdom rymmer de som har 60 procent i inkomst av medianinkomsten i landet. I kategorin ”materiell deprivation” återfinns den andel som inte har råd med fyra av dessa saker: betala hushållsräkningar; hålla hemmet tillräckligt varmt; tackla oväntade kostnader; äta tillräckligt med protein åtminstone varannan dag; en veckas semester iväg från hemmet; en färg-TV; eller en telefon. Kategorin låg arbetsintensitet omfattar personer mellan 0-59 år och där de vuxna (18-59) arbetat 20 % eller mindre av deras arbetspotential under det föregående året.¹⁵ Både Arope-index och Gini är delvis bestående av enkätundersökningar riktade till hushåll. Gini-koefficienten finns gällande Grekland sedan 2004 och Arope-index sedan 2003.

- E) Enkätundersökningar om ideellt engagemang och deltagande i volontärarbete återfinns i rapporter från Eurobarometer. En typisk fråga i en sådan enkätundersökning är exempelvis ”Deltar du i volontärarbete”. Därtill inhämtas även information om attityd till, och upplevelse av att bli representerad av sådana organisationer. Dessutom medtas information om förtroendet för att sådana organisationer skulle ha inverkan och betydelse. Denna statistik finns tillgänglig gällande 2004 till 2011.

- F) Formella rapporter och undersökningar om fallet och kontexten: Då ingen direkt observation av fallet eller kontexten utförs av mig, förlitar jag mig på formella rapporter och undersökningar. Förutom kvalitativt och kvantitativt utformade akademiska tidskriftsartiklar och akademisk litteratur använder jag rapporter och

¹⁴ För mer information se data.worldbank.org

¹⁵ För mer information se ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained.

index från mellanstatliga organisationer och icke-statliga internationella granskningsinstitut.

En mängd faktorer kan förklara hur, och varför, ett fall blev som det blev. Den breda informationsinhämtningen gör att fallet, problemet kollektivt handlande, utforskas från olika vinklar. Detta kan innebära både samstämmighet och kontradiktion. Om kontradiktion uppstår genom att fallet inte verkar kunna förklaras av en huvudteori ges utrymme för rivaliserande tolkning.¹⁶ Rivaliserande teorier utgörs i denna studie av olika perspektiv på hur tillit genereras och degenereras. Till skillnad från undersökningar med statistisk metod, där en mängd fall studeras utifrån några få aspekter, innebär istället fallstudiemetoden att ett eller några få fall studeras utifrån flera aspekter. Detta innebär att jag inte kommer att kunna dra några kvantitativa slutsatser. Däremot är målet med denna fallstudie, och för fallstudier generellt, att utföra analytisk generalisering, vilket innebär att från ett fall pröva, utveckla och bekräfta teori.

Enbart ett fall undersöks i syfte att pröva teori, och utifrån teorin förstå fallet. I den klassiska fallstudien utgörs "fallet" av en individ, varav all relevant information om denna individs liv samlas in, med avstamp i det upprättade teoretiska ramverket.¹⁷ På samma sätt som man i den klassiska fallstudien utgår från att kontexten formar individen, utgås här från att kontexten formar kollektiv problemlösning. Däremot skiljer sig denna studie från den klassiska i det att själva fallet i större omfattning påverkar faktorerna i kontexten. Till exempel, i ett samhälle där granskning och demokratiskt ansvarsutkrävande fungerar, tjänar även medborgaren på att rapportera korrupcion eftersom normen är annorlunda. Således har graden av kvalité på kollektivt handlande även effekt på social tillit, ojämlikhet och upplevelse av orättvisa. Med andra ord, fallet är inte enbart en konsekvens av kontexten utan interagerar med den i hög grad.

Materialet består av multipla typer av källor och ger därför utrymme för både samstämmighet och för rivaliserande tolkningar i analysen av fallet. Materialet utgör ett mått på förutsättningarna för kollektiv handling och för korrupcion och är därför passande för frågeställningen. Följaktligen analyseras faktorernas egenskaper för att besvara hur social tillit och klientelism samverkar och därmed påverkar möjligheterna till kollektivt handlande.

¹⁶ Yin, 2007, s. 126, 141.

¹⁷ Yin, 2007, s. 28-31, 41-44.

3 Teori

För att svara på forskningsfrågan analyseras det kollektiva handlandets möjligheter, det vill säga det empiriska underlaget, utifrån det teoretiska perspektivet som presenteras i följande del. Det empiriska underlaget är som tidigare nämnt dessa faktorer; perception av korruption, social och institutionell tillit, ojämlikhet, och ideellt engagemang. Beroende av faktorernas karaktär samt hur de interagerar, formas möjligheten till kollektivt handlande. För att uttolka och analysera detta empiriska underlag krävs en teoretisk förståelse. Teorigenomgången fokuserar först på social tillit och socialt kapital i relation till samhället och individen. Därefter på hur social tillit och socialt kapital kan vara både hämmande och konstruktiva för kollektivt handlande. Därefter klargörs hur problem gällande kollektiv handling är relevant för förståelsen av korruption. Vidare redogörs för begreppet klientelism och hur det kan vara sammankopplat med faktorerna i det empiriska underlaget på liknande sätt som kollektiv handling är det. Slutligen presenteras en teori om ojämlikhet och social fragmentering som avgörande för möjligheten till kollektiv handling och för status quo inom korrupta system.

3.1 Social tillit och Socialt kapital

Själva kärnan i förhållandet mellan tillit och korruption ligger i den empiriska kausalitet som bevisar att samhällen med hög social tillit har lägre korruption, och att samhällen med låg social tillit har högre korruption. Kausaliteten gäller åt andra hållet med; det vill säga, hög korruption ger låg social tillit.¹⁸ Detta beror på att hög social tillit mellan människor underlättar för samarbete medan låg tillit försvårar för samarbete.

Tillit och normen om reciprocitet är väsentliga beståndsdelar för både socialt kapital och klientelism. Det innebär att socialt kapital, beroende på karaktären av tillit och reci-

¹⁸ RD. Putnam, R. Leonardi & RY. Nanetti, 1992, *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*, Princeton University Press, Princeton; Persson, Rothstein & Teorell 2013; Erich M. Uslaner, 2017:a, "Political trust, corruption, and inequality" i Sonja Zmerli & Tom W. G. van der Meer (red.), *Handbook on political trust*.

procitet, kan vara hämmande eller bidragande för kollektiv problemlösning. Tillit definieras vanligtvis som ett hopp om framtida utbyte som grundats i tidigare erfarenhet medan reciprocitet innebär att en gentjänst förväntas av en tjänst. Ett socialt kapital kan vara mer eller mindre integrerande, det avgörs av om tillit och reciprocitet är generaliserande eller partikulariserande. Om tillit och reciprocitet är generaliserande innebär det att folk både litat på andra och hjälper andra i allmänhet med förhoppningen att andra skulle göra samma sak. Tillit och reciprocitet kan även vara partikulariserande, vilket innebär misstro mot främlingar, och utbyte enbart om försäkran om att få någonting tillbaka kan ges. Formerna av reciprocitet och social tillit avgör ett socialt kapitals egenskaper. Beroende av detta kan ett socialt kapital, enligt statsvetaren Robert D. Putnam vara *bindande* eller *brobyggande*.¹⁹ Statsvetaren Mark E. Warren menar att socialt kapital per definition alltid gynnar individen men att beroende av om reciprocitet och tillit är generaliserande eller partikulariserande, avgörs om ett socialt kapital får *negativa externa effekter* för andra grupper och samhället.²⁰

Som ett exempel för att förtydliga detta är det sociala kapitalet hos motorcykelklubben Hells Angels antagligen genererat av både stark reciprocitet och tillit, exempelvis uttryckt i identifikation, språk, intresse, kärlek, lycka och materiella resurser. Samtidigt är rörelsens tillit och reciprocitet högst partikulariserande då klubbens verksamhet är mycket hemlig för utomstående och medlemskap kräver förbipasserande av tuffa formella och informella kriterier. Framförallt kan funktionen av klubbens sociala kapital ha negativa konsekvenser, exempelvis genom brottslighet, gentemot de som står utanför. Liknande partikulariserande enheter påträffas vid korrupta arrangemang, varav ett nätverks reciprocitet och tillit möjliggör korruptionen, vars följd blir externa negativa effekter i samhället.

Socialt kapital är ett essentiellt omtvistat begrepp och har under 2000-talet använts ungefär lika mycket som "globalisering".²¹ Begreppet består dels av "socialt", vilket inbegriper att det rör sig om relationer - och dels "kapital" vilket innebär att det finns ett mervärde, och kan liksom ekonomiskt kapital eller humankapital innehas av en individ, en organisation, ett samhälle eller en stat. Exempelvis föreslår sociologen Nan Lin lik-

¹⁹ Robert D. Putnam, 2000, *Bowling alone: the collapse and revival of American community*, Simon & Schuster, New York, s. 22-24.

²⁰ Mark E. Warren, 2008, "The nature and logic of bad social capital" i Castiglione, van Deth, & Wolleb (red.), *The handbook of social capital*, Oxford University Press, Oxford, s. 133, 138-143.

²¹ Michael Woolcock, 2011, "Civil Society and Social Capital" i Edwards (red.), *The Oxford handbook of civil society*, Oxford University Press, New York.

som Warren en förståelse utifrån individens synvinkel, som ett värde för individen inom nätverk som går att profitera på - att få jobb, information, ett gott rykte och att kunna påverka. Nan definierar socialt kapital som, "resources embedded in one's social networks, resources that can be accessed or mobilized through ties in the networks".²² Utifrån en sådan förståelse av social kapital aktualiseras ett individperspektiv gällande både orsaksbeskrivning och lösningsförslag vid resonemang om hur socialt kapital kan genereras eller degenereras.

Även Rothstein definierar socialt kapital utifrån ett individperspektiv, "the sum of the number of social contacts multiplied by the quality of trust in those relationships".²³ Rothstein, ihop med statsvetaren Dietlind Stolle, föreslår att kapitalet framför allt genereras utifrån den sociala tillit som de menar kan formas av opartiska, rättvisa och effektiva institutioner. Den sociala tillit som förväntas skapas, har betydelse först när den genom institutionerna finns hos individen.²⁴ Rothstein klargör även att den samling relationer, nätverk och kvalité på tillit som kapitalet utgör, i lika hög grad tillhör individen som det samhälle eller den organisation det sker inom.²⁵ Putnams definition är utan en uppenbar ägare, och inbegriper att det ska gynna deltagare lika, "features of social organization such as networks, norms, and social trust that facilitate coordination and cooperation for mutual benefit".²⁶ Putnam, till skillnad från Rothstein, anser att socialt kapital genereras underifrån, från civilsamhället.

Forskningen har utvecklats sedan Putnams banbrytande verk om socialt kapital som kärnan i genomförandet av demokratiska beslut. Putnams argument var att om korruptionen skulle minska, var det beroende av det sociala kapitalet, varav att exempelvis börja sjunga i kör var en rimlig metod, eftersom ett sammansvetsat civilsamhälle skapar social tillit.²⁷ Enligt Putnam finns social tillit inom personliga relationer, vilken etablerar en trovärdighet som underlättar och främjar kollektiv handling, och därmed förbättrar effektiviteten i ett samhälle och möjliggör implementering av en allmänvilja.²⁸

²² Nan Lin, 2001, *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge University Press, kap 2; Nan Lin, 2008, "A network theory of social capital" i Castiglione, van Deth, & Wolleb (red.), *The handbook of social capital*, Oxford University Press, Oxford, s. 51.

²³ Bo Rothstein, 2005, *Social Traps and the Problem of Trust*, Cambridge University Press, s. 66.

²⁴ Bo Rothstein & Dietlind Stolle, 2008, "Political institutions and generalized trust" i Castiglione, van Deth, & Wolleb (red.), *The handbook of social capital*, Oxford University Press, Oxford, s. 293-294.

²⁵ Rothstein, 2005, s. 67.

²⁶ Robert D. Putnam, 1995, "Bowling Alone: America's Declining Social Capital", *Journal of Democracy*, s. 67.

²⁷ Putnam, 1992.

²⁸ Putnam, 1992, s. 167.

Rothstein och Stolle tar utgångspunkt hos individens uppfattning av institutionernas kvalité som avgörande för social tillit, varav fokus hamnar vid institutionerna om social tillit ska genereras.²⁹ Det finns således en skillnad i om socialt kapital och social tillit främst anses kunna genereras ovanifrån (staten) eller underifrån (civilsamhället).

Förutom ovanifrån och underifrån kan teoretikernas ingångar särskiljas gällande om samhället eller individen betraktas som utgångspunkten för förståelse av tillit. Detta gäller bland annat hur vi väljer att bemöta enkätfrågan om en respondent litar på människor i allmänhet. Bedömer vi uttryckt social tillit som ett mått på att man är en av samhällets vinnare och därmed blir mer respekterad än andra? Jämför exempelvis en svart kvinna i rullstol vis-a-vis en vit man med kostym i ett Europeiskt samhälle, gällande vem som bör ha en anledning att lita på folk i allmänhet. Putnam menar att "'have-nots' are less trusting than 'haves', probably because haves are treated by others with more honesty and respect".³⁰ Utifrån det individcentrerade förhållningssättet till konceptet tillit aktualiseras då att slå ihop mått på livskvalité, barndom, eller exempelvis det som Rothstein gör; erfarenhet av närbyråkrater - med social tillit.

Den andra breda indelning som är möjlig gällande attityd till tillit är att det inte är individens egendom utan samhällets. Målet med samhälls-perspektivet är att i mindre grad analysera individens tillit som subjektiv erfarenhet, och i högre grad analysera det med samhället som utgångspunkt. Svar på enkätfrågan om man litar på folk i allmänhet indikerar utifrån den indelningen trovärdigheten i det samhälle respondenten lever i, snarare än dennes personlighetsdrag. Exempelvis föreslår statsvetaren Erich M. Uslaner en förståelse av svar på sådana enkätundersökningar som "moral foundations of trust".³¹ Förutom tillit på ett inter-individuellt plan där den är en beräkning grundad i erfarenhet menar Uslaner att tillit har en ytterligare dimension; "this is faith in strangers, the belief that "most people can be trusted" even though we can never know more than a handful of the strangers around us".³²

Liksom Uslaner lämnar inte heller Putnam betydelsen av individens subjektiva erfarenhet trots samhälls-förhållningssättet till social tillit. En respondents svar på enkätfrågan är beroende av tillfälligheter och aktuella händelser men samtidigt utgör även dessa en uppfattning av respondentens omgivning. Putnam menar att människor uttrycker sina

²⁹ Rothstein & Stolle, 2008.

³⁰ Putnam, 2000, s. 138.

³¹ Erich M. Uslaner, 2002, *The moral foundations of trust*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 3.

³² Uslaner, 2002, s. 3; se även Rothstein, 2011:b, s. 239.

erfarenheter i den miljö de lever och att svaren därmed utgör ett mått på den miljön. Att ”haves” litar mer än de som inte har, är en god anledning att studera tillit som ett värde i samhället.³³ Rothstein och Stollés förslag om betydelsen av individens upplevelse av närbyråkraterans likabehandling, är individcentrerad. Därmed är även målet att individens perception av korruption ska förändras – om man behandlas lika som andra, har man heller ingen anledning att försöka tränga sig före i kön, eftersom man inte anser sig vara negativt särbehandlad.³⁴ Tillsammans med utgångspunkten hos individen föreslås en lösning ovanifrån, till skillnad från Putnam som ser tillit i första hand som ett samhällsvärde, och föreslår civilt engagemang underifrån. När frågan ställs, om inte social tillit som ett samhällsvärde är avgörande för närbyråkraternas opartiskhet, så som Putnam visat korrelerar, uppmärksammar Rothstein och Uslaner ojämlikhet som generator av låg tillit, istället för ett för svagt civilsamhälle i sig. Rothstein och Uslaner betonar att ojämlikhet föregår ett civilsamhälles splittring. Snarare beror korruption, enligt dem, på att ojämlikhet försvårar för kollektivt handlande eftersom ojämlikhet splittrar samhället.³⁵

3.2 Kollektiv handling och korruption

Det kollektiva handlandets problem rymmer den gruppdynamik som påverkar beteende. Politisk och social tillit förväntas påverka individers förhållningssätt till medmänniskor, främlingar, samhället och staten. Vanligtvis är korruption något som medborgare anser omoraliskt och även när medvetenhet finns om att många problem beror på korruptionen, är det fortfarande nästintill omöjligt att förändra ett sådant mönster. Systemet upprätthålls för att kostnaden att gå mot strömmen är för stor, och för att det är det förväntade beteendet. Därför, menar statsvetarna Anna Persson, Bo Rothstein och Jan Teorell, att det inte är förvånande att korruptionsbekämpningsstrategier som sätter vissa aktörer i ledning att reformera ett korrupt system, även de korrumpas:

³³ Putnam, 2000, s. 138-139.

³⁴ Rothstein, 2011:a, *The quality of government: corruption, social trust, and inequality in international perspective*, University of Chicago Press, Chicago, s. 100.

³⁵ Rothstein & Uslaner, 2005.

[...] in a context in which corruption is the expected behavior, monitoring devices and punishment regimes should be largely ineffective since there will simply be no actors that have an incentive to hold corrupt officials accountable.³⁶

I ett samhälle där de flesta till vardags betalar och tar emot mutor för statliga såväl som privata tjänster, blir det meningslöst och problematiskt att som individ inte göra det samma. Å andra sidan, i ett samhälle med opartisk statsförvaltning och mindre korruption och där granskning och övervakning fungerar, tjänar också medborgaren på att vägra betala en muta och på att kräva att tjänster ska erbjudas jämlikt och rättvist.³⁷ Social tillit är avgörande för denna dynamik då den främjar samarbete och möjliggör överkommandet av det kollektiva handlandets problem.³⁸ Båda uppsättningarna stärks inbördes; hög social tillit och kontroll av korruption, låg social tillit och hög korruption.

Rothstein föreslår ett *indirekt* förhållningssätt till korruption. Det innebär att alla de val, normer och situationer som omger systematisk och genomgripande korruption kräver en omställning men inte via korruptionsbekämpning. Det innebär att viljan och normen att lösa kollektiva problem kollektivt behövs för att inte vara korrupt. Därmed är den sociala tilliten, när den dessutom sträcker sig till främlingar, en direkt grund för kollektiv handling och universella reformer. Om det inte finns en social tillit som riktar sig till främlingar finns heller ingen anledning att satsa på allmän skolgång, allmän vård eller bibliotek. Systematisk korruption handlar därmed om något mer grundläggande än enstaka handlingar som kan bekämpas med straff, privatisering och omorganisation. Omorganisation får ett värde först om det finns en generell social tillit.³⁹

De flesta teoretiker samtycker med Putnam gällande att någon form av bakgrund av gemensamma sociala nätverk och förväntningar av reciprocitet är grundläggande för social tillit.⁴⁰ Att välfärdsstaten skulle bidra med en sådan grund, är enligt statsvetarna Staffan Kumlin, Isabelle Stadelmann-Steffen och Atle Haugsgjerd bättre underbyggt, än det motsatta, det vill säga att denna skulle slå ut behovet av personligt nätverkande.⁴¹

³⁶ Persson, Rothstein & Teorell, 2013, s. 457.

³⁷ Persson, Rothstein & Teorell, 2013, s. 454-456; You, 2017.

³⁸ Putnam, 1992; Uslaner 2017; Rothstein, 2011b, s. 239.

³⁹ Rothstein, 2011:b.

⁴⁰ Putnam, 2000, s. 136.

⁴¹ S. Kumlin, I. Stadelmann-Steffen & A. Haugsgjerd, 2017, "Trust and the Welfare State" i Uslaner (red.) *The Oxford handbook of social and political trust* [Elektronisk resurs]. (Ej utgiven i sin helhet ännu varav ingen information om sidnumrering eller förlag); Francis Fukuyama, 2001, "Social capital, civil society and development" *Third World Quarterly*.

Utifrån antagandet att en gemensam bakgrund av sociala nätverk och normer av reciprocitet är positivt för den sociala tilliten finns två centrala kopplingar att göra, dels att social tillit är socialt konstruerad och dels betoningen av välfärdsstaten. Att tillit är socialt konstruerad kan exemplifieras med en studie om invandrare och integration i Danmark, där först andra generationens invandrare uttryckte en generell tillit. Statsvetaren Peter Thisted Dinesen menar att det berodde på att man tagit del i en sådan gemensam bakgrund.⁴² Danmark, som kan placeras bland länderna med minst korruption i världen och samtidigt med ett starkt civilsamhälle, gör att studien kan stödja både ovanifrån- och underifrån-teorierna. Även i Grekland har staten varit intervenerande i människors liv men däremot som korrupt och diskriminerande. Personlig och korrupt interaktion med närbyråkratin har varit avgörande för familjens ställning. I den formen av gemensam bakgrund i förhållande till staten, har ett starkt partikulärt socialt kapital skapats, men ingen generell social tillit.⁴³ När en sådan bakgrund - motsatsen till Uslaners moraliska grund - medför förlusten av reciprocitet till främlingar, aktualiseras även hur socialt kapital speglas i begreppet klientelism.

3.3 Klientelism

Till skillnad från andra former av partikularism, som selektiva reformer eller röstfiske, är klientelistisk policy alltid tjänster som kräver direkta gentjänster. Politiker förser enbart tillhörande eller potentiella väljare med fördelar, samtidigt som väljare enbart röstar på politiker som levererar eller lovar att leverera.⁴⁴ Sådana fördelar kan vara vad som helst av ett värde, som staten eller politiker med kapital förfogar, bland annat mat, mediciner och byggmaterial,⁴⁵ skatteimmunitet,⁴⁶ jobb och direkt inflytande i politiken.⁴⁷

⁴² Peter Thisted Dinesen, 2012, "Does generalized (dis)trust travel? Examining the impact of cultural heritage and destination country environment on trust of immigrants", *Political Psychology*, s. 506-508.

⁴³ Kumlin, Stadelmann-Steffen & Haugsgjerd, 2017.

⁴⁴ Herbert Kitschelt & Steven I. Wilkinson, 2007, "Citizen-politician linkages: an introduction" i Kitschelt & Wilkinson (red.), *Patrons, clients, and policies: patterns of democratic accountability and political competition*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 2-6.

⁴⁵ Javier Auyero, 1999, "From the Clients Point(s) of view: How Poor People Perceive and Evaluate Political Clientelism", *Theory and Society*.

⁴⁶ Takis S. Pappas, "Why Greece Failed", *Journal of Democracy*, s. 39.

⁴⁷ Aris Trantidis, 2016:a, "Clientelism and economic policy: hybrid characteristics of collective action in Greece", *Journal of European Public Policy*.

Varje definition av klientelism har gemensamt att reciprocitet och kontinuitet utgör en kärna.⁴⁸ Från att ha definierat personliga, hierarkiska och reciproka relationer som dyader, har begreppet utvecklats. En klassisk beskrivning av begreppet från statsvetarna Rene Lemarchand och Keith Legg refererar till:

[...] a personalized and reciprocal relationship between an inferior and a superior, commanding unequal resources; moreover, in contrast with the 'ideal type' of bureaucratic relationship, the norms of rationality, anonymity, and universalism are largely absent from the patron-client nexus.⁴⁹

Tidigare studier kring klientelism inriktades vanligtvis på småskaliga samhällen. Detta innebar att begreppet fokuserades på det personliga, eftersom klientens och patronens relation var närmre i den typen av samhälle. Samtidigt fångar beskrivningen något centralt i det att den kontrasterar mot den idealtypiska byråkratin. I slutändan är klientelism personlig, för även om aktörerna inte känner varandra, vet man vilka de andra är, och låter det föregå idealet om opartiskhet. Senare definitioner av begreppet inriktas även till Europeiska demokratier. Statsvetarna Herbert Kitschelt och Steven I. Wilkinson definierar klientelism som "a particular mode of 'exchange' between electoral constituencies as principals and politicians as agents in democratic systems".⁵⁰ Denna definition vänder upp och ned på begreppet i jämförelse med den tidigare definitionen. Enligt Kitschelt och Wilkinson är väljarna istället huvudperson eller uppdragsgivare, medan politikern framställs som agent. Den senare definitionen fångar definitivt något som är gällande för fallet i Grekland, eftersom ingen regering under perioden som undersöks kunnat styra programmatiskt utan kraftigt influerats av klientgrupper.

Kitschelt och Wilkinson betonar att "exchange" är centralt i definitionen. De menar att *utbytet* i klientelismen är villkorat och direkt, förutsägbart, och övervakat. Att det är villkorat och direkt innebär att de som inte röstade, eller att den politiker som inte givit fördelar, kan exkluderas ur utbytet. För utbytet att förbli förutsägbart krävs en pålitlighet från båda håll, som kommer just genom upprepning. Gällande övervakning, hänger den angående studiens fall ihop med villkorandet och förutsägbarheten – utdelningen sker i Grekland genom yrkesgrupper. Det är därmed mycket tydligt vilka som spelar i

⁴⁸ Hicken 2011, s. 291.

⁴⁹ Rene Lemarchand & Keith Legg, 1972, "Political clientelism and development: A preliminary analysis", *Comparative Politics*, s. 151.

⁵⁰ Kitschelt & Wilkinson, 2007, s. 7.

samma lag. Andra tekniker inbegriper att politiker anpassar utdelningen utefter ett särskilt område eller ett kvarter, varav det är möjligt att utvärdera utifrån röstningsstatistiken.⁵¹

Angående klientelismens upprätthållande menar Rothstein och Stolle att anledningen att vara korrupt skapas när närbyråkrater såsom lärare, läkare, domare och kommuntjänstemän, utför tjänster selektivt, diskriminerande eller partikulärt. Då föreställs att andra får orättvisa fördelar, varav det inte finns någon anledning att inte delta i samma spel. Gällande Grekland, utifrån Kitschelt och Wilkinsons konceptualisering av *utbytet*, där *övervakning* eller medvetenheten, om exempelvis facktillhörighet eller partitillhörighet, fungerar, blir även närbyråkraternas givande av tjänster *villkorat* när en person inkluderas eller exkluderas i praktiken. Exempelvis om polisen använder övervåld enbart mot vissa,⁵² eller om vissa får högre pension, eller informell skatteimmunitet. När inkludering och exkludering sker kontinuerligt, skapas den *förutsägbarhet* som inbegrips i begreppet.

Till skillnad från det hamnar inte politiken i den problematiken om den är programmatisk eftersom den implicita byteshandeln mellan röster och reformer inte har anförtrots ett specifikt urval individer eller grupper. Programmatisk policy behandlar snarare ”arbetare”, ”barn” eller ”utbildning” universellt, istället för vissa familjer, vissa fackförbund eller skolor inom särskilda kvarter eller regioner. I en demokrati med högre kvalitet fungerar övervakning och ansvarsutkrävande av politiker genom exempelvis oberoende medier, granskningsorgan och programmatiska val. I en klientelistisk demokrati är antagligen dessa tre funktioner beroende av klientelismen. Istället fungerar det vertikala ansvarsutkrävandet, de allmänna valen, som en transaktion; en röst mot bibehållet jobb, och bibehållen position i politiken genom upprätthållna nätverk. För genomförandet av denna sorts transaktion, krävs tillit, upprepning och reciprocitet.⁵³ I relation till denna form av ansvarsutkrävande och den position en regering hamnar i gällande att kunna styra när statsförvaltningen är korrupt, aktualiserar Kitschelt och Wilkinson hur internationella långgivare sällan medräknar hur tätt sammanlänkade patroner och klientgrupper kan vara. Även om en stats regering undertecknar en överenskommelse om reformer gentemot lån är styrningskapaciteten allvarligt begränsad på grund av att statsförvalt-

⁵¹ Kitschelt & Wilkinson, 2007, s. 8-18.

⁵² Council of Europe, Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), Strasbourg, 2014.

⁵³ Kitschelt & Wilkinson 2007, s. 2-8.

ningen och politiken inte står separerade. Trots yttre konditionalitet består faktumet att formen för styrning inte följer demokratiska ideal utan att receptet för implementering är partikularitet grundad i bindande tillit och reciprocitet.⁵⁴

3.4 Ojämlighet

Rothstein och Uslaner upprättat en skiljelinje mellan två uppsättningar sammanlänkade variabler varav den ena skapar en konstruktiv cykel bestående av låg ojämlikhet, hög tillit, ärlig statsstyrning och universella välfärdsreformer. I en konstruktiv cykel interagerar inkluderande kollektiv problemlösning med universell implementering. I den motsatta, destruktiva cykeln, återfinns hög ojämlikhet, låg tillit, korrupta politiska institutioner, och krav på radikal omfördelning.⁵⁵ I den destruktiva cykeln återfinns vanligtvis även antikorrupsionspolicy som är riktad och avgränsad, exempelvis teknisk organisationsförändring, nya rena institutioner, eller höjda straff. Denna, menar Rothstein, Teorell och Persson, kommer med största sannolikhet att korrumpas eller vara utan verkan eftersom den sociala tilliten inte förändrats.⁵⁶ Rothstein och Uslaner hävdar att länder kan hamna i en ”ojämlikhetsfälla”, och syftar på en kausalitet av ojämlikhet, låg tillit, korruption, och därmed tillbaka till ojämlikhet.⁵⁷

Rothstein och Uslaner skiljer på ojämlikhet som ekonomisk och som *ojämlikhet i möjlighet*. Den senare syftar på individens upplevelse av inkludering och rättvisa. Klasskillnader uppfattas nödvändigtvis inte som orättvisa om man anser att man har en rimlig chans. Här kommer närbyråkraterna in i bilden, om person A behövde betala för ett betyg i skolan för att han hade keps och farsan hade fel kontakter, medan person B inte behövde göra ett dugg för att få högsta betyg för att han hans farsa var med i samma fackförbund som läraren och som favoriserades av sittande regering, känner A att den enda vägen att nå framgång är genom att vara korrupt. Detsamma gäller om någon får gå före i sjukhusens behandlingsköer, eller om ett godtyckligt urval företagare får fördelaktiga lån. Då förstärks uppfattningen av vad som är normen för framgång. Dessutom, även person B och de på den vinnande sidan av korruptionen, lär sig likväl vad

⁵⁴ Kitschelt och Wilkinson, s. 3.

⁵⁵ Rothstein & Uslaner, 2005, s. 67.

⁵⁶ Persson, Rothstein & Teorell, 2013, s. 463-464.

⁵⁷ Rothstein och Uslaner, 2005; Uslaner, 2017.

som var normen för framgång. Här aktualiseras betydelsen av måttet på perception av korruption som minst lika viktigt som att utreda hur det faktiskt ligger till. Utifrån detta teoretiska perspektiv, ligger en betydande del av möjligheten till förändring av den korrupta praktiken, i individens perception.⁵⁸ Samtidigt kan perception inte utesluta betydelsen av faktisk social utsatthet. Perception av korruption, är tätt sammanbunden med upplevelse av orättvisa.

Kausaliteten leder tillbaka till ojämlikhet. En klientelistisk ordning, som tidigare nämnt, lever vidare genom partikularitet, vilket innebär att den politiska processen till reform och därifrån till implementering genomförs när en koppling kan upprättas mellan klientgrupp och patron. Selektiva reformer förstärker de skiftningar som redan finns i samhället.⁵⁹ Därför är universalitet både klientgruppernas och patronernas fiende. Som tur är, består de flesta korrupta samhällen även av aktörer som vill agera utanför korruptionen. Risken som uppstår om en universell reform då beslutas är att statsförvaltningen och kanske framförallt närbyråkrater utnyttjar sina maktpositioner, som mellanhand och patron på samma gång. Istället för att en universell reform i det ojämlika samhället då skulle implementeras jämnt och skapa tillit, reproduceras och förstärks redan existerande splittringar under en halvdan och godtyckligt diskriminerande implementering. Om vi följer Rothstein och Uslaners kausalitet reproducerar därmed klientelismen sig själv.

3.5 Sammanfattning

Summa summarum kan detta perspektiv särskilja fallet från kontexten genom att analysera materialet utifrån teorier om social tillit, socialt kapital, klientelism, ojämlikhet och kollektivt handlande. Socialt kapital kan vara både partikulariserande och generaliserande, kort sagt, deltagare i ett nätverk kan vilja inkludera människor runt omkring och dela med sig av det sociala kapitalet. Eller så kan deltagare i ett socialt kapital vara mindre tillitsgivande och på så sätt föredra att behålla kapitalet för sig själva. Ett sådant ”bindande” eller partikulariserande socialt kapital behöver per definition inte vara nega-

⁵⁸ Rothstein, 2011:a, s. 100.

⁵⁹ Rothstein & Uslaner, 2005.

tivt för övriga samhället utan blir det när det sociala kapitalet stärks på bekostnad av andra. Det är denna senare beskrivning som kopplar socialt kapital till korruption.

Social tillit kan likväl vara generaliserande eller partikulariserande. Social tillit är tätt sammanlänkat med ojämlikhet och kollektiv handling. Ojämlikhet i materiell form och i upplevd form skapar perception av korruption och lägre tillit vilket gör att framgång i högre grad förknippas med det egna partikulära nätverket och till korruptionen. Den kollektiva handlingen försummas när tilliten är partikulärt utformad eftersom anledningarna att handla kollektivt till stor del har att göra med bred samhörighet och hög tillit.

4 Forskningsöversikt

I denna översikt presenteras tidigare forskning om klientelism, social tillit och social fragmentering i Grekland. Angående Grekland och studiens fall återfinns inom forskningen liknande vinklingar om hur avsaknad av en bred sammanhållning, låg reformkapacitet och korruption sammanhänger, vilket är relevant för syftet. I denna översikt introduceras både ovanifrånperspektiv och underifrånperspektiv – det vill säga om problemen och likväl lösningarna återfinns inom staten eller i civilsamhället.

Ännu har inte korruptionen i Grekland utretts som ett kollektivt handlingsproblem så som denna fallstudie gör. Denna studie inbegriper även analysenheten ojämlikhet i större omfattning än vad tidigare studier inom korruptionsforskningen i förhållande till Grekland gjort. Överlag har studiet av korruption i förhållande till kollektiv handling utvecklats under 2000-talet. Denna fallstudie innebär ett tillskott då den studerar den specifika formen av korruption, klientelism, i förhållande till kollektiv handling.

4.1 Klientelism i Grekland

Nationalekonomen Aris Trantidis framlägger att klientelism kan genomsyra samhällets organisationer och därmed generera ett informellt system för intresseförhandling.⁶⁰ Detta menar han är vad som har skett i Grekland, där fackförbunden blivit klientgrupper, och därmed intresseförhandlingen blivit informell och gruppbaserad. Klientel i gruppform gör att klientelet blir mer inflytelserikt, i jämförelse med ett system där klientelet fortsatt är oorganiserat.⁶¹ Till skillnad från en sådan ”normal” individualistisk klientelism, där mellanhänder utövar en större och mer personlig manipulation av klienter och i termer av makt står närmre patronen, är hierarkin i Grekland mer blandad. Det innebär att en facklig ledare även kan vara politiker och patron, eller att en facklig ledare, som på fullaste allvar företräder fackmedlemmarna, faktiskt har direkt inflytande i

⁶⁰ Trantidis, 2016:a, s. 1460.

⁶¹ Auyero, 1999.

den politiska beslutsprocessen. I och med detta finns det ingen klar linje mellan politiker, intressegrupper och klientgrupper. Agenter i systemet får istället överlappande roller. Att klienterna är organiserade och att det inte finns en klar linje mellan klienter och patroner har betydande inverkan på formulerandet av visioner och reformer, och för klientgruppens möjlighet att utöva påtryckningar.⁶²

De två nya politiska formationerna, PASOK och ND, som formades efter militärjuntans fall 1974, fortsatte att använda den klientelistiska metoden för att ha stöd och makt. Partierna var aldrig fria från de nätverk som byggt upp militärdiktaturens system. Parallellt med införandet av demokratiska institutioner och demokratiska förhoppningar bland allmänheten, drogs en större del av befolkningen in i det spelet.⁶³ Statsvetaren Dimitri A. Sotiropoulos menar att klientelismen transformerades från individbaserad till gruppbaserad under PASOK:s två första perioder i regering 1981-1989, vilket innebar att väljare blev medvetna om vilka institutioner som stod på deras sida och även bemöttes av denna medvetenhet. Sotiropoulos klargör att statsförvaltningen inte enbart varit offer för den politiska elitens maktmissbruk, utan att avgörande makt kanaliserats nedifrån och upp. Detta exempelvis genom medvetenheten om fackförbundsmedlemmar som särskilda rättighetsinnehavare.⁶⁴

Statsvetaren Christos Lyrintzis resonerar i ett liknande sammanhang huruvida det var partierna eller staten som hade kontrollen. Han exemplifierar med presidenter som rört om i statsförvaltningen genom tillförande av departement och omfördelning av ansvar, och därmed använt befogenheten att tillsätta ny personal. Lyrintzis klargör att det var kontrollen över, eller tillträdet till, statens maskineri som gav makten till olika grupper. På samma gång som staten var dominerande och genomträngande var den även svag och fragmenterad och föll offer för att den inte kunde leverera utefter åtaget ansvar.⁶⁵ Sotiropoulos betonar klientgruppers och patroners politisering av statsförvaltningen som utgörandes varsin sida av samma mynt.⁶⁶

Den struktur som avgjorde kontrollen över statsförvaltningen i fallet gällande fackförbunden och de politiska beslutsfattarna frammanade handling när en reform gynnade

⁶² Trantidis, 2016:a, s. 1465.

⁶³ Christos Lyrintzis, 2011, "Greek politics in the era of economic crisis: reassessing causes and effects", Hellenic Observatory, s. 3.

⁶⁴ Dimitri A. Sotiropoulos, 2004, "Two faces of politicization of the civil service: the case of contemporary Greece" i Peters & Pierre (red.), *Politicization of the civil service in comparative perspective: the quest for control*, Routledge, London, s. 258, 267-268.

⁶⁵ Lyrintzis, 2011, s. 6.

⁶⁶ Sotiropoulos, 2004, s. 258.

både klientelet och patronaget. Detta kan sägas vara en sådan mekanism som konkret upprätthållit och befäst en partikulär maktstruktur och omöjliggjort universell och icke-diskriminerande implementering. Det görs undantag under beredning och implementering av vissa reformer som skulle skada fackens intressen, exempelvis angående privatisering, nedläggning, lönesänkningar och uppsägningar.⁶⁷ Implementering har skett utefter mönstret att relationen mellan patroner och klientgrupp vårdats. Att relationen vårdats innebär att intressegruppen fått kommunicera särskilda intressen, och att partiet har kompromissat, och att fackförbundet sedan valt att acceptera och följa reformen. Receptet för reformförslag och implementering är således partikularitet. Exempelvis när en skattereform klubbas igenom samtidigt som fackförbundets medlemmar får höjd pension.⁶⁸

Under 90- och 00-talet har en mängd reformer misslyckats inom flera områden, däribland utbildning, transport, vård, arbetsmarknaden, decentralisering och av det sociala skyddsnetet.⁶⁹ Framförallt statsförvaltningens byråkrater och fackförbunden har varit de aktörer, nedanför politikens institutioner, som i det konkreta stoppat eller förvrängt reformers implementering efter det att de beslutats och bedömts lagliga.⁷⁰ Byråkrater har exempelvis kunnat motarbeta reformers genomförande genom att undanhålla resurser, tillsätta inkompetent personal, eller underlåta att agera i reformens riktning.⁷¹ Det tog exempelvis tio år att implementera en decentraliseringsreform för att inrikesministeriets byråkrater inte ville förlora makt till kommunala tjänstemän, varav varken kapital eller kompetens tillsattes genomförandet.⁷²

Reformer avbryts vanligtvis till följd av regeringsskifte, utbyte av ministrar eller vid byte av ledning vid myndigheter och departement. Detta sker även om samma parti sitter vid makten en längre period, till exempel den reform av det nationella vårdsystemet som 13 olika vårdministrar mellan 1978 och 2002 försökte avbryta eller omstarta. En annan förekommande metod för att styra implementering handlar om otydlighet i kombination av låg finansiering. Sådan otydlighet handlar vanligtvis om att reformen aldrig

⁶⁷ Trantidis, 2016:a, s. 1461.

⁶⁸ Trantidis, 2016:a, s. 1468-1474; Featherstone, 2015.

⁶⁹ Lyrintzis, 2011, s. 7-8.

⁷⁰ Dimitri A. Sotiropoulos, 2014, "The Paradox of Non-Reform in a Reform-Ripe Environment" I Kalyvas, Pagoulatos, & Tsoukas, *From Stagnation to Forced Adjustment: Reforms in Greece, 1974-2010* [Elektronisk resurs], Oxford University Press, New York, s. 13-14.

⁷¹ Sotiropoulos, 2014, s. 21.

⁷² Nikolaos-K. Hlepas, 2010, "Incomplete Greek Territorial Consolidation: From the First (1998) to the Second (2008-2009) Wave of Reforms", *Local Government Studies*, s. 226-231.

var meningen att implementeras utan var en produkt av populismen, ett spel för gallerierna.⁷³

En strategi för att undkomma nepotism och implementera meritokrati tog form med tillsättandet av ett högsta råd för tillsättande av personal, ASEP,⁷⁴ 1994. Enligt Caliope Spanou, forskare i administrationsvetenskap, är detta oberoende institut en av få strategier som faktiskt fungerat delvis.⁷⁵ Vid tillsättandet av personal i statsförvaltningen är regeln att detta måste överlåtas till ASEP. Statsvetarna Takis Pappas och Zina Assimakopoulou identifierar 2012 dock fyra vedertagna sätt att kringgå rådet. Denna utveckling har skett över tid. Respekten för institutet har således krackelerat successivt genom både tillförande av nya lagar och genom praxis. Exempelvis har ASEP resulterat i fler korttidsanställningar med förlängning, eftersom sådan anställning inte regleras av rådet.⁷⁶

Statsvetarna Theofanis Exadaktylos och Nikolaos Zahariadis har undersökt implementeringsproblematiken kring ett antal reformer 2010-2012 och menar att faktorer som dåligt ledarskap, dålig strategi, stort socialt motstånd och intern parti- och regeringspolitik stod i vägen, och att tillit var den gemensamma orsaken till det. Nya reformer under krisen innebar nya möjligheter till politisk opportunistik inom klientelismen. Till exempel ett visserligen på pappret mycket välbehövligt reformförsök av det omständiga systemet för tillhandahållande av taxilicenser. Systemet var upplagt för klientelism, genom att mellanhänder kunnat medla mellan taxichaufförer och politiker, och väckte uppståndelse. Reformen innebar, samtidigt som den var nödvändig, att klient-patron relationen stördes mellan det andra partiet och taxibranschen. Det resulterade i strejker, blockerade vägar och krigföring i media och i slutändan att reformen implementerades delvis. Även ”We won’t pay” – rörelsen, som bygger på förakt mot etablissemangen, påverkade reformers implementering direkt. Rörelsen förespråkade att inte följa nya skatteregler, samt ockuperade vägtullar och kollektivtrafikens biljettautomater. Rörelsen backades tydligt upp av Syriza, vilka förenades i anti-etablissemangen-retoriken.⁷⁷

⁷³ Sotiropoulos, 2014, s. 20-22.

⁷⁴ Rådets fulla namn på engelska och på grekiska: “Supreme Council for Personnel Selection”; “Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού”.

⁷⁵ Caliope Spanou, 2008, ‘State Reform in Greece: Responding to Old and New Challenges’. *International Journal of Public Sector Management*, s. 164.

⁷⁶ Pappas & Assimakopoulou, 2012, s. 148-150.

⁷⁷ Theofanis Exadaktylos & Nikolaos Zahariadis, 2012, “Policy Implementation and Political Trust: Greece in the age of austerity”, *Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe*, London School of Economics.

Exadaktylos och Zahariadis kommer fram till att det erkända receptet för att stärka det sociala kapitalet; upprepad interaktion, istället gjorde att tilliten minskade, ”repeated interactions paradoxically decreased rather than increased trust”.⁷⁸ Det informella partikulära sociala kapitalet är starkt och inflytelserikt men de problem som kräver omfattande samarbete genomförs inte. I metaforen fångens dilemma kan inte fångarna tala med varandra, men hur är det i det rådande systemet? Hur är det sociala kapitalet i Grekland uppbyggt?

4.2 Tillit och klientelism i Grekland

Likväl som tilliten för statliga institutioner aldrig reparerades efter militärjuntans fall 1974, upprättades heller inte ett civilsamhälle som kunde etablera nya ordningar och företräda alternativa intressen. Det har varken funnits en klar gräns eller klara offentliga ordningar för utbyte mellan stat och civilsamhälle. Enligt juristprofessorn Pavlos Eleftheriadis har de flesta inflytelserika organisationerna finansierats av ett parti och medier har generellt en överdriven koppling till en politisk formation.⁷⁹ Det formellt politiskt svaga civilsamhället kan delvis förklaras utifrån familjens centrala position.⁸⁰ Till skillnad från en civilsamhälleskraft frikopplad från staten, hävdar Pappas, har familjen sugits in i klientelismen genom staten och partipolitiken. Familjens patriarks förmåga att få tillgång till resurser genom rätt kontakter, exempelvis i form av hög pension, statlig anställning och informell skatteimmunitet, har gjort familjen viktigare än välfärdsstaten.⁸¹ Civicus-undersökningen 2005 betonade en ”utbredd apati” och avsaknad av civilt engagemang från medborgare, att ett lågt antal och dåligt organiserade formella civilsamhällesorganisationer innebar ett otillräckligt inflytande. Undersökningen framhöll snarare staten, partierna och familjen som de starkare institutionerna.⁸²

⁷⁸ Exadaktylos & Zahariadis, 2012, s. 28.

⁷⁹ Eleftheriadis, 2014, s. 142-143; Constantine P. Danopoulos, 2015, “Accountability and the Quality of Democracy in Greece”, *Mediterranean Quarterly*.

⁸⁰ Antigone Lyberaki & Christos J. Paraskevopoulos, 2002, ”Social Capital Measurement in Greece”, OECD-ONS International Conference on Social Capital Measurement London U.K., September, s. 5.

⁸¹ Pappas, 2014, s. 37-40; Tina Mavrikos-Adamou, 2015, “Informal Relationships and Structures in Greece and Their Effects on Civil Society Formation” i Clarke, Huliaras & Sotiropoulos (red.), *Austerity and the third sector in Greece: civil society at the European frontline*, Ashgate Publishing Company, Farnham, Surrey, England, s. 58-61.

⁸² Evika Karamagioli & Dimitri A. Sotiropoulos, 2005, “Greek Civil Society: The Long Road to Maturity”, Civicus Civil Society Index Shortened Assessment Tool: Report for the Case of Greece, CIVICUS.

En rapport om civilsamhällets engagemang från Europeiska kommissionen 2010 framlyfter mycket riktigt att det inte finns någon klar uppfattning om separation mellan civilsamhällesorganisationer och stat. Den efterlyser ur ett underifrån-perspektiv, en "volunteering mentality in the Greek society".⁸³ Rapporten framhåller att det finns två vägar att gå, antingen att staten samlar sina krafter för att underlätta för NGOs att startas och även inbjuda dessa att delta, eller att en självständig paraplyorganisation för sådana organisationer kommer igång.⁸⁴ Rapporten föreslår därmed en lösning ovanifrån och en underifrån, men så som affärer har skötts mellan stat och civilsamhälle är de rekommendationerna historielösa. Hur skulle staten plötsligt kunna undvika att inte vara politiskt styrd i sådan implementering av civilsamhällesstöd? Hur skulle en paraplyorganisation kunna startas i ett samhälle där tilliten är djupt partikularistisk?

Andra teoretiker härleder orsakerna till det svaga civilsamhället till "ovanifrån" gällande de politiska tillstånd som passerat sedan grundandet av den grekiska staten 1830. Apostolis Papakostas, forskare i organisationsteori, menar att den grekiska statens sena och trögrörliga modernisering inneburit att politiken hamnat i överläge. Staten kan således inte verka som en moderator mellan pluralistiska intressen i samhället, utan är intressena i samhället. Papakostas menar att den diffusa interaktionen mellan samhälle och stat har utvecklats genom, "social networks connecting families and the distant state through kinship, and political networks that made the same connection, but in a political fashion".⁸⁵ Tillstånden av politisk opportunist och korrupcion, instabilitet och klientelism, har hämmat det sociala kapitalets utveckling, och har lett till låg politisk tillit från medborgarna.⁸⁶ Hur medborgare drogs in i det politiska-klientelistiska spelet under den grekiska moderniseringen menar sociologen Nicos Mouzelis var via ett:

[...] incorporative-clientelistic mode, which brings people into the centre via their insertion into personalistic, highly particularistic patron-client networks – such networks cutting across and undermining more horizontal forms of

⁸³ EU-kommissionen, 2010, "Study on Volunteering in the European Union, Country Report Greece", s. 18.

⁸⁴ Ibid, s. 18-19.

⁸⁵ Apostolis Papakostas, 2001, "Why is there no clientelism in Scandinavia?" i Piattoni (red.), 2001, *Clientelism, interests, and democratic representation: the European experience in historical and comparative perspective*, Cambridge University Press, Cambridge.

⁸⁶ N. Jones, M. Proikaki & S. Roumeliotis, "Social Capital Levels in Greece in Times of Crisis" i Clarke, Huliaras & Sotiropoulos (red.), *Austerity and the third sector in Greece: civil society at the European frontline*, Ashgate Publishing Company, Farnham, Surrey, England, s. 32.

political organizations like trade unions or parties primarily based on universalistic criteria of recruitment.⁸⁷

Detta innebär att det vertikala nätverkanget mellan intressegrupper och stat har förhindrat utvecklingen av formella strukturer för civilsamhället att påverka politiskt. Avsaknaden av en stat separerad från särskilda intressegrupper har därför även påverkat de olika sociala kapitalens struktur som stängda och partikulära.⁸⁸

Forskning om socialt kapital som fränkopplar att det måste vara brobyggande och tillits-skapande, har visat att det sociala kapitalet är informellt starkt. Statsvetaren Tina Mavrikos-Adamou klargör att informella nätverk av familj och vänner kompenserar för statens tillkortakommanden inom välfärden, samt äger inflytande.⁸⁹ Utifrån det synsättet är inte civilsamhället svagt. När en betydande del av makten därmed utövas bortom formella och legitima politiska institutioner blir det dolda klientelistiska tillvägagångssättet vad som möjliggör eller omöjliggör reform inom flera områden. Förändring kräver då att den sker genom de kanaler för makt som etablerats. Kanalerna för makt bygger på det splittrade, men partikulärt starka, sociala kapital som finns.

Kulturgeograferna Kostas Rontos och Spyridon Roumeliotis har undersökt tillit demografiskt och visar att samhällets ”vinnare” i högre grad uttrycker en generell tillit. Dessa är välutbildade, mellan 31-40 år, något oftare män och tillhör medelklass eller överklass. Skillnaden i tillit varierade mest i förhållande till de tillfrågades utbildningsnivå. 15,5 procent av de som inte fortsatt studera efter högstadiet litade på andra, gentemot över 30 procent av akademiker.⁹⁰

Manos Matsaganis exemplifierar hur välfärdsstaten är selektiv med statens nationella handlingsplan för social inkludering 2001-2003, som teoretiserade, ”Precisely because the causes of poverty are complex and often vary among different vulnerable groups, our policy focuses on specific groups”.⁹¹ Men, menar Matsaganis, selektiviten

⁸⁷ Nicos Mouzelis, ”Modernity, late development and civil society” i Pettersson et al. (red.), *Democratization in the third world: concrete cases in comparative and theoretical perspective*, Macmillan, Basingstoke, 1998, s. 64.

⁸⁸ Nicos Mouzelis, 1996, ”The Concept of Modernization: Its Relevance for Greece”, *Journal of Modern Greek Studies*, s. 222-225.

⁸⁹ Asimina Christoforou, 2005, ”On the Determinants of Social Capital in Greece Compared to Countries of the European Union”, *Fondazione Eni Enrico Mattei*, s. 18-19; Mavrikos-Adamou, 2015.

⁹⁰ Rontos & Roumeliotis, s. 74-78.

⁹¹ Manos Matsaganis, 2005, ”The Limits of Selectivity as a Recipe for Welfare Reform: The Case of Greece”, *Journal of Social Policy*, s. 245.

sker i ett fragmenterat samhälle, ”coverage gaps coexist alongside welfare privileges”.⁹² Matsaganis skriver om vårdssystemet under 2000-2012. Trots att det rådande systemet varit välfinansierat men samtidigt korrupt och erbjudit undermåliga tjänster till patienter, har det tjänat ett syfte. Han menar att det erbjuder jobbtillfällen, belöningar för de som arbetar där eller med det, det vill säga, framför allt läkare och deras kontakter. Reformering av systemet, hävdar Matsaganis, har misslyckats på grund av en överdriven individualism och låga etiska förhållningssätt.⁹³

Enligt ekonomerna Nikolaos Artavanis, Adair Morse, and Margarita Tsoutsoura är samma grupp yrken som sitter i parlamentet även de som skattefuskar och har mest fördelar, och samtidigt de som är minst granskade. Deras undersökning visar att 40 läkare, 25 inom utbildningsväsendet, 43 ingenjörer, 40 affärsmän och 70 domare tillsammans utgjorde 221 av 300 platser. Rapporten visar att parlamentarikers kopplingar till intressegrupper är stark.⁹⁴

Pappas framlyfter att mekanismerna för utdelning av klientlistiska fördelar har varit så pass bra att ”individual rewards outweighed the *likelihood* of a common collective benefit in the long term”.⁹⁵ Pappas påvisar tydligt hur alla nivåer av samhället är inordnade i klientelismen genom uppdelning i subgrupper. Ytterligare ett exempel på socialt kapital är den extremt starka strejkkulturen i Grekland. Strejker beskriver Pappas som subgruppernas revansch när för många av grupperna blivit utan utdelning:

Determined to preserve the status quo, therefore, time and time again diverse sub-groups in society united in a common effort to bloc reforms that, although deemed necessary for the public good, threatened to jeopardize particular group privileges.⁹⁶

Ytterligare exempel på hur brett engagemang som ändå finns inom det partikulära sociala kapitalet, ges tydligt i hur grupper sluter upp för att stoppa reformer som inte är partikulära. I landet finns en stark tradition av strejker, kravaller, olydnad av allmänna reg-

⁹² Matsaganis, 2005, s. 245-246.

⁹³ Manos Matsaganis 2014, “Prerequisites to the Revival of Public Health Care in Greece”, Kalyvas, Pagonoulatos, & Tsoukas, *From Stagnation to Forced Adjustment: Reforms in Greece, 1974-2010* [Elektronisk resurs], Oxford University Press, New York, s. 147-148.

⁹⁴ N. Artavanis, A. Morse & M. Tsoutsoura, 2012, “Tax Evasion Across Industries: Soft Credit Evidence From Greece”, Chicago booth. Paper No. 12-25, Fama-Miller Center for Research in Finance, The University of Chicago, Booth School of Business, s. 5-8.

⁹⁵ Pappas, 2014, s. 66.

⁹⁶ Pappas, 2014, s. 65.

ler och civil olydnad. I en undersökning från 2008 som uppdelar beteende i ”antisocial” och ”pro-social” av ekonomerna Benedikt Herrmann, Christian Thöni och Simon Gächter tydliggörs detta angående Aten, en av sexton städer där undersökningen ägde rum. Antisocialt beteende är en bred kategori som berör bland annat nedskräpning, plankning och skatteflykt. Prosocialt innebär det motsatta. Antisocialt beteende inkluderar att socialt straffa prosocialt beteende och däremot uppmuntra friåkande. I jämförelse med bland annat Istanbul, Zürich, Köpenhamn, Minsk och Nottingham toppar Aten gällande antisocialt beteende.⁹⁷ Viktigt att poängtera gällande denna typ av rörelse är att den även till stor del består av de på utsidan av klientelismen, som motsätter sig ”etablissemangen”.

I förhållande till ”olydnad” aktualiseras återigen fragmentering. Manos Matsaganis har analyserat utkomsten av vilka åtstramningsreformerna drabbade och inte drabbade under 2010 till 2012, angående tillgång till välfärden. Matsaganis klargör att reformerna, så som seden går, skyddade intressena för de inflytelserika på bekostnad av de svaga. Reformerna skyddade anställda på Bank of Greece, ett urval medier, ett urval offentligt anställda, de uniformerade yrkena samt lantbrukare, som sedan 1998 haft en fördelaktig pension.⁹⁸ Kulturgeograferna Nikoleta Jones, Marina Proikaki och Spyridon Roumeliotis menar att krisen verkar ha stärkt solidariteten inom de partikulära enheterna men inte mellan grupper, det vill säga inte den generella tilliten. Den generella tilliten är konstant låg.⁹⁹

⁹⁷ B. Herrmann, C. Thöni & S. Gächter, 2008, “Antisocial Punishment Across Societies”, *Science*, s. 1363.

⁹⁸ Matsaganis, 2012, “Social policy in hard times: The case of Greece”, *Critical Social Policy*, s. 416-417.

⁹⁹ N. Jones, M. Proikaki & S. Roumeliotis, 2015, “Social Capital Levels in Greece in Times of Crisis” I Clarke, Huliaras & Sotiropoulos (red.), *Austerity and the third sector in Greece: civil society at the European frontline*, Ashgate Publishing Company, Farnham, Surrey, England, s. 37-38.

5 Undersökning

Jag har föreslagit att det kollektiva handlandets problem kan studeras som ett fall vars bana omringas av faktorerna som materialet består av. Genom denna undersökning görs materialet till faktorer med egenskaper. Beroende på vilka egenskaper faktorerna har följer konsekvenser för hur socialt tillit, klientelism och ojämlikhet egentligen är sammanlänkat med kollektiv handling. Nedan följer en undersökning av faktorernas egenskaper, mer konkret: perception av korruption, social tillit, institutionell tillit, ojämlikhet, samt ideellt engagemang.

5.1 Perception av korruption

Transparency internationals mått på perception av korruption (CPI) klargör tydligt att perceptionen av korruption är utbredd.¹⁰⁰ Faktorn perception av korruption kan ställas som en motsats till ESS-frågan om man litar på människor i allmänhet. I fråga om fallet spelar perception en mycket stor roll eftersom individers spelteori avgörs av dennes relationer och föreställning av sina medmänniskors agerande. Med andra ord, för detta kollektiva handlingsproblem att lösas skulle denna föreställning behöva förändras. Det är i princip det som går att utvinna av CPI, och det som behövs för att analysera fallet utifrån denna faktor. Som illustreras i tabell ett nedan har Grekland fallit från plats 35 år 2000 till plats 94 år 2012, och fallit i poäng från 4,9 till 3,6. Poängen mäter på skalan från genomkorrupt till helt rent. Mätningar av korruption är svår genomförliga och varierar från år till år beroende på hur uppmärksam den har varit i landet. Därför bygger jag inte vidare på att nivån enligt CPI skulle ha förändrats. Positionen i rankingen har över tolv år sjunkit, men att det skulle innebära en faktisk förändring i hur mycket korruption som ägt rum eller hur den samlade perceptionen faktiskt förändrats, är oväsentligt för fallet. Det avgörande är att nivån har varit hög konstant.

¹⁰⁰ Se <https://www.transparency.org/research/> [Hämtat 2017-05-25].

Tabell 1.

Transparency international's Corruption Perceptions Index gällande Grekland 2000-2012.

År, placering, poäng.		
2000	35	4,9
2001	42	4,5
2002	44	4,2
2003	50	4,3
2004	49	4,3
2005	47	4,3
2006	54	4,4
2007	56	4,6
2008	57	4,7
2009	71	3,8
2010	78	3,5
2012	94	3,6

Ytterligare, i samband med detta svarade 98 procent i en enkätundersökning från EU-kommissionen 2011 att de höll med om påståendet att korruption är ett stort problem i landet. 99 procent höll med om att statliga institutioner var korrupta, 95 procent angående regionala och lokala institutioner, samt 88 procent om att korruption var en del av businesskulturen. Generellt ligger andelen som höll med i EU omkring 20 procentenhet lägre. Angående att ge och ta emot mutor, och missbruk av makt för privat vinning, ansåg 75 procent att det var utbredd i vårdsektorn, 58 procent hos jurister, 50 procent hos polisen, 78 procent hos politiker på nationell nivå, 33 procent i utbildningssektorn och 64 procent angående byggnadslov.¹⁰¹ Ett mycket liknande mönster återfinns i EU-kommissionens tidigare studier av denna sort, under perioden som fallet undersöks.¹⁰²

¹⁰¹ EU-kommissionen, 2012, Special Eurobarometer 374, "Corruption".

¹⁰² EU-kommissionen, 2008, Special Eurobarometer 291, "The attitudes of Europeans towards corruption"; EU-kommissionen, 2006, Special Eurobarometer 245, "Opinions on organized, cross-border crime and corruption".

5.2 Social tillit

ESS har mätt social tillit i Grekland 2002, 2004, 2008 och 2010. I viktad form, det vill säga, korrigerat av ESS eget instrument för att minska eventuella skevheter vid komparation mellan länder, är Grekland fortfarande extremt i jämförelse med andra länder i Europa. ESS-omgången 2008 informerar att 59,8 procent av grekerna svarade att de var försiktiga på frågan ”can we trust or should we be cautious of other people”, gentemot snittet i EU på 38,8 procent.¹⁰³ Den låga sociala tilliten speglas även i svaret på frågan ”Do you believe that most people would try to take advantage of you if they had the opportunity or would they be fair to you” svarade 62,1 procent av grekerna att de andra skulle ”take advantage”, gentemot 28,4 procent genomsnitt i Europa.¹⁰⁴ En tredje fråga lyder, ”Do you believe that most people often help each other or they care mostly about themselves”. Där svarade 58,3 procent av grekerna ”they care mostly about themselves” (I jämförelse med 31,3 procent i Europa).¹⁰⁵ Dessa data från 2008 speglar den sociala tilliten i Grekland under hela perioden som undersöks. Under perioden 2000 till 2010 har den sociala tilliten ökat marginellt men obetydligt för att analysera.¹⁰⁶ Denna faktor tillämpas i analysen som att den sociala tilliten helt enkelt är låg.

Även attityder till familjens betydelse är av relevans i förhållande till social tillit. Familjen som institution har en mycket framträdande och betydelsefull roll ekonomiskt och socialt. Att den sociala tilliten är låg och är utformad partikulärt har mycket att göra med familjens centrala roll. Angående betydelsen av familjen värderade 2004 Grekland denna högst i Europa, varav 97 procent svarade att familjen var mycket viktig, gentemot 86 procent i genomsnitt i EU25.¹⁰⁷

¹⁰³ ESS Round 4: European Social Survey Round 4 Data (2008). Data file edition 4.4. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC, (sammansatt av Asteris Huliaras, 2015, ”Greek Civil Society: The neglected Causes of Weakness” i J. Clarke, A. Huliaras & DA. Sotiropoulos (red.), *Austerity and the third sector in Greece: civil society at the European frontline*, Ashgate Publishing Company, Farnham, Surrey, England s. 11).

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Se referensförteckning, rubriken, ”Empiriskt underlag”.

¹⁰⁷ EU-kommissionen, 2005, Special Eurobarometer nr 223, ”Social capital”, s. 18.

5.3 Institutionell tillit

Institutionell tillit uppmärksammas framför allt av de teoretiker som föreslår en ovanifrån-lösning på problemet med korruption. Ur Rothsteins synvinkel är likabehandling från närbyråkrater avgörande för att människor i samhället ska lita på varandra. Genom institutionell kvalitet förväntas föreställningen av staten transformeras från något att roffa åt sig av till att vara något mer gemensamt som företräder rättvisa. Institutionell kvalitet ger en anledning att inte motsätta sig etablissemanget medan diskriminering förser den diskriminerade med anledningar att vara mot staten, eftersom den då inte utgör ett föreställt kollektiv, utan är i de korrupta *andras* ägo.

Tillfredsställelsen med kvalitén på skolsystemet var lägst i Europa 2004, 56 procent svarade att de inte var tillfredsställda, gentemot 31 procent i EU25.¹⁰⁸ Samma år var även tillfredsställelsen med vårdsystemet låg, näst lägst i EU25, då 74 procent var otillfredsställda gentemot snittet i EU25 på 38 procent.¹⁰⁹ Värdefullt att notera är att perception av korruption och otillfredsställelse korrelerar angående vårdsystemet, men inte gällande skolsystemet. Diskriminering och därmed ojämlikhet i möjlighet är utbredd även i skolan, trots en lägre nivå av perception av korruption. Exempelvis håller den allmänna skolan en så låg kvalitet att en stor del skolungdomar kompletterar med privat undervisning.¹¹⁰ Detta resulterar i stora orättvisor gällande möjligheten att studera vidare. I detta sammanhang passar även Rontos och Roumeliotis resultat om att högre tillit följer högre studier. Med korruption följer per automatik diskriminering eftersom närbyråkraten eller tjänstemannen i den maktpositionen måste utöva strategier för att inkräva mutor. Händelsevis framkommer rapporter om människor som dött för att de inte haft råd att betala under bordet för rätt vård.¹¹¹

På frågan om att bedöma kvalitén på offentlig förvaltning, svarade 15 procent år 2009 att de tyckte att den fungerade bra, varav 85 procent svarade att den fungerade dåligt. Enbart 6 procent tyckte att den hade förbättrats under de senaste fem åren.¹¹² Samma år rapporterade även 87 procent av respondenterna att tillhandahållandet av

¹⁰⁸ EU-kommissionen, 2005, Special Eurobarometer nr 223, "Social capital", s. 15.

¹⁰⁹ Ibid, s. 18.

¹¹⁰ K. Featherstone, DA. Sotiropoulos & R. Karadag, 2016, "Greece Report" *Sustainable Governance Indicators 2016*, Bertelsmann Stiftung, s. 11-12.

¹¹¹ Matsaganis, 2014, s. 147.

¹¹² EU-kommissionen, 2010, Special Eurobarometer 315, "social climate", s. 128-132.

pensioner fungerade dåligt.¹¹³ Vid samma enkätundersökning uttryckte en lika stor mängd, 87 procent, missnöje över hur ojämlikhet och fattigdom hanteras.¹¹⁴

5.4 Ekonomisk ojämlikhet och ojämlikhet i möjlighet

Ekonomisk ojämlikhet och ojämlikhet i möjlighet är vad Uslaner¹¹⁵ och Rothstein och Uslaner¹¹⁶ menar föregår korruption. Det får medborgare att tro att vägen till framgång är via korruption. Ökar ekonomisk ojämlikhet ökar betydelsen av andra faktorer som kan lappa ihop den sociala tilliten, som bryts sönder i takt med ökad fragmentering. Genomförande av universella reformer undergrävs dels genom att det politiska stödet minskar - de fattiga vill inte betala de rikas barnbidrag om de är allmänna, och de rika vill inte betala för andras välfärd när de klarar sig själva. Genomförandet av universell implementering undergrävs även genom att korruption på grund av ojämlikheten existerar. I ett ojämlikt samhälle tenderar istället korruptionen innebära att implementeringen stärker fragmenteringen. Eurostats Arope-index mäter andelen personer som antingen är i riskzonen för fattigdom, allvarligt materiellt begränsad (severely materially deprived), eller att leva i ett hushåll med väldigt lågt antal arbetstimmar sammanslaget. I tabellen nedan presenteras Arope-index mellan 2003 och 2012.¹¹⁷

Tabell 2.

Arope-index 2003-2012.

ÅR	%
2003	32,9
2004	30,9
2005	29,4
2006	29,3
2007	28,3
2008	28,1
2009	27,6
2010	27,7
2011	31,0
2012	34,6

¹¹³ Ibid, s. 151.

¹¹⁴ Ibid, s. 184.

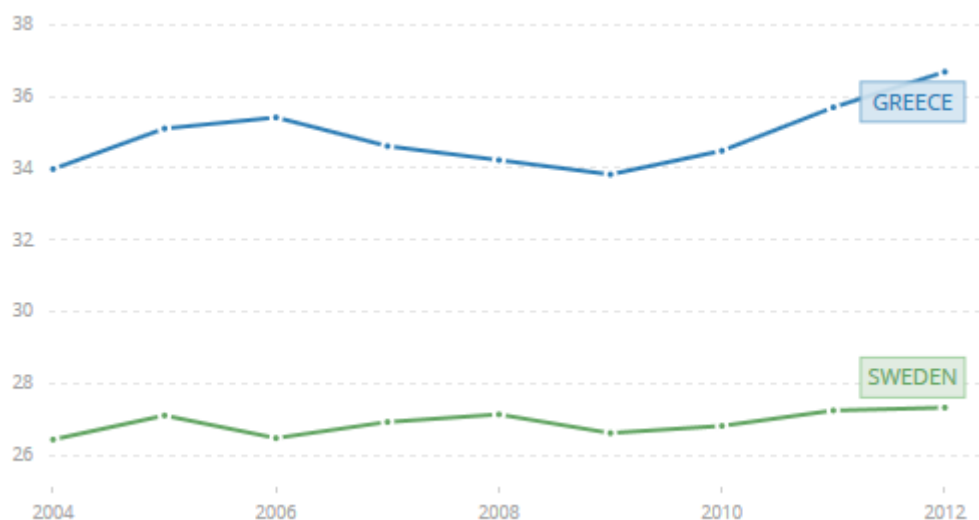
¹¹⁵ Uslaner, 2017.

¹¹⁶ Rothstein och Uslaner, 2005.

¹¹⁷ Eurostat, "At risk of poverty or social exclusion" [Hämtat 2017-05-23]; För mer information: Eurostat, 2013, "European social statistics", Eurostat pocketbooks, Luxembourg, s. 169.

Gini-koefficienten mäter relativ ekonomisk ojämlikhet och presenteras nedan i graf ett.¹¹⁸ För att ställa måttet i relation har jag medtagit Sverige som exempel. Denna faktor innebär att ojämlikheten är bland de högre inom Europa. Informationen visar att ojämlikheten har varierat något under perioden som undersöks men ändå är relativt stabil och hög. Värt att notera är även att den 2012 hoppat upp mer än två procentenheter sedan den ekonomiska krisens början.

Graf 1.
Gini-koefficienternas utveckling för
Grekland och Sverige 2004-2012.

5.5 Ideellt engagemang

Det finns ingen vedertagen eller officiellt erkänd term för att arbeta ideellt i Grekland. Detta har enligt en rapport från EU-kommissionen att göra med den diffusa uppdelning som karaktäriserat förhållandet mellan stat och civilsamhälle.¹¹⁹ Information om ideellt eller volontärt arbete i Grekland är relativt skral. Eurobarometerundersökningar åter-

¹¹⁸ Världsbanken. Se data.worldbank.org. Grafen urklippad från Världsbankens hemsida 2017-05-25.

¹¹⁹ EU-kommissionen, 2010, "Study on Volunteering in the European Union, Country Report Greece", s. 18.

finns från 2004, då 22 procent svarade att de deltog.¹²⁰ En andra undersökning från Eurobarometer, utförd 2006 påvisar ett deltagande på 18 procent.¹²¹ Samt en tredje, från 2011, påvisar ett deltagande på 14 procent.¹²²

Angående påståendet, "European citizens do not need these types of organizations [ickestatliga organisationer och föreningar], they have other means of influencing political decision making", höll 52 procent av grekerna med. Angående detta påstående placerades Grekland som näst mest extremt i att hålla med, inom EU. Angående samma typ av organisationer, men påståendet, "You share the values or interests of some of these organizations and you trust them to act in the right way to influence political decision making", höll 51 procent med.¹²³

5.6 Sammanfattning

Alla faktorer pekar på en låg förmåga till en kollektiv handling. Medan denna förmåga behöver gödas av generell social tillit och reciprocitet, institutionell tillit, låg perception av korruption, låg ekonomisk ojämlikhet och jämlikhet i möjlighet, karaktäriseras Grekland av motsatsen. Resultatet bidrar till besvarandet av frågeställningen eftersom faktorernas egenskaper nu kan analyseras utifrån det teoretiska perspektivet i förhållande till fallet. I nästa del analyseras faktorernas egenskaper för att besvara hur social tillit och klientelism samverkar och därmed påverkar möjligheterna till kollektivt handlande.

¹²⁰ EU-kommissionen, 2005, Special Eurobarometer nr 223, "Social capital", s. 66.

¹²¹ EU-kommissionen, 2007, Special eurobarometer 273, "European Social Reality", s. 35.

¹²² EU-kommissionen, 2011, Special Eurobarometer 75.2, "Volunteering and Intergenerational Solidarity", s. 7.

¹²³ EU-kommissionen, 2013, Flash Eurobarometer 373, "Europeans' Engagement in Participatory Democracy", s. 7-9.

6 Analys: Det kollektiva handlandets problem

För att analysera fallet tillämpar jag två analytiska strategier, det vill säga frågeställningen och de rivaliserande teorierna. Frågeställningen; *Hur samverkar social tillit och klientelism i Grekland och på vilket sätt påverkar det möjligheterna till kollektivt handlande*; besvaras genom att teori om kollektiv handling, klientelism, ojämlikhet och tillit anläggs. Det teoretiska perspektivet rymmer rivaliserande förklaringar gällande om socialt kapital eller social tillit per definition är tillhörande individen eller samhället. Likväl är forskarna oense om generell tillit genereras och degenereras ovanifrån eller underifrån. Därtill utvecklas förståelsen av sambandet mellan socialt kapital och klientelism. Faktorerna i det empiriska underlaget skulle kunna innebära korruption *eller* kollektivt handlande. Dock, utifrån det teoretiska perspektivet påvisar resultatet av undersökningen att faktorerna snarare är riggade för systematisk korruption.

Resultatet av undersökningen påvisar att människor inte litar på varandra, på statsförvaltningen eller på de som ska företräda dem. Överlag är faktorerna i det empiriska underlaget idealt anpassade för en frodande klientelism och för partikulärt starka separata sociala kapital som inte samverkar för gemensam vinning. I följande avsnitt analyseras resultatet i förhållande till klientelism som ett problem gällande kollektiv handling.

6.1 Underifrån

Den sociala tilliten är mycket låg i jämförelse med andra länder inom Europa. Majoriteten av befolkningen i Grekland tror att en annan individ skulle försöka utnyttja en själv om den hade chansen. Måttet social tillit får stöd när måttet på perception av korruption medräknas. Dessutom är föreställningen om att man lever i ett korrupt samhälle utbredd. I enlighet med detta finns därmed ingen tilltro till en kollektiv lösning på ett kollektivt problem då problemen i stort sett inte betraktas som kollektiva.

Utveckling av civilsamhällets organisationer är enligt Putnam avgörande för att skapa förändring gällande korruption eftersom det formar social tillit. I Grekland utgör

sådana organisationer en minimal roll. De har istället under perioden som undersöks kontinuerligt utkonkurrerats av informella nätverk som står i direkt utbyte med staten. Under 2012 utfördes en undersökning som utvärderade grekernas civila deltagande i demokratin. Gällande påståendet om att medborgare inte behöver föreningar och sociala organisationer för att formellt påverka politiskt beslutsfattande, svarade 52 procent av grekerna att de höll med. I linje med detta, gällande om respondenten hade delade värderingar och tillit till att bli representerad politiskt genom någon sådan organisation, svarade där 51 procent att de höll med. Således representerade medborgare i Grekland, med utgångspunkt i det empiriska underlaget, både en låg tillit till organisationernas betydelse och till organisationerna i sig. Hälften upplevde att de varken hade tillit till organisationerna, och även om de hade haft det, skulle de inte blivit företrädare. Inom EU är Grekland extremt i detta hänseende. Frågan som uppkommer är vad det är som gör att hälften av respondenterna inte har tillit till civilsamhällets organisationer eller deras inflytande, medan den andra hälften har det?

En möjlig förklaring är det låga deltagandet i civilsamhällets organisationer. Kopplingen mellan att delta ideellt och att ha förtroende för organisationer är relevant för att ett inkluderande eller brobyggande socialt kapital, som bevisat, skapar tillit. En undersökning från 2005 visar att 78 procent av Greklands befolkning inte var deltagande i någon form av ideellt organiserat arbete, varav det finns orsak att stödja exempelvis EU-kommissionens efterlysning om en volontäranda. Å andra sidan, under samma år var genomsnittet för att inte verka ideellt i EU25 inte mer än 68 procent, medan förtroendet för sådana organisationer generellt var betydligt högre. Det står klart att det demokratiskt oengagerade civilsamhället i Grekland därmed inte formar en socialt tillit som är konstruktiv för samhällets kollektiva problemlösande. Avsaknaden av en volontäranda kan enbart delvis förklaras utifrån civilsamhället i sig självt.

Det låga deltagandet i organisationerna är sannolikt enbart ett ytterligare symptom på samma bakomliggande problem, nämligen den sociala tilliten. Det bör understrykas här att det är just hälften som anser att organisationerna är överflödiga, vilket aktualiserar den fragmenterade formen av samhället och därmed ojämlikhet i möjlighet. Antagligen är just den ena hälften faktiskt företrädd, medan den andra hälften inte är det.

Som presenterat i det empiriska underlaget befinner sig ständigt en tredjedel av befolkningen inom riskzonen för fattigdom och social exkludering. För att påvisa hur splittringen kontinuerligt upprätthålls, härleder jag detta till de partikulära reformer som beslutades under den ekonomiska krisens inledande period. Matsaganis visar tydligt att

krisens verkan var ojämlik. Ojämligheten sker enligt honom i interaktionen mellan vad en person arbetar med och hur detta sedan avgör vad man har rätt till i välfärden, vilket ger "a true polarization...between hyper-protected insiders and unprotected outsiders".¹²⁴ För att konkretisera citatet består de på insidan av omkring en miljon arbetare inom fackförbundens kontroll, inom statsförvaltningen, och till en lägre andel, de tidigare statligt ägda bankerna. De på utsidan utgör minst två miljoner arbetare på deltid eller korttidskontrakt, alla de i den svarta ekonomins botten,¹²⁵ de långtidsarbetslösa och andra som inte tillhör "insidan".¹²⁶ Genom att samhället är splittrat, ojämlikt och att en låg andel har tilltro till civil organisering, genereras inte bara ett för samhället destruktivt socialt kapital. Därtill tillkommer även problem gällande den intresseförhandling eller kommunikation som krävs för kollektivt problemlösande.

Frågan jag ställer mig är om det grekiska civilsamhällets "apati", som Civicus-undersökningen avslutade med, kan ha att göra med ojämlikhet? Borde inte ett utbrett missnöje tvärtom skapa incitament till organisering? I relation till det aktualiseras det välutbredda missnöje som tar form i en social rörelse och resulterar i kravaller, ockupationer, plankning, och allmän olydnad av så kallade allmänna regler, som i Grekland inte är allmänna. Med allmänna regler menar jag sådana som är uppsatta för att samhällets medborgare enklare ska kunna leva tillsammans. Exempelvis är röningsförbud på allmänna platser en sådan regel som är riktad till att en medborgares handling inte ska gå ut över en annan medborgare på ett negativt sätt. Att de "allmänna reglerna" inte skulle vara allmänna i Grekland, menar jag handlar delvis om att de inte respekteras av medborgare, men framförallt är det viktigt att analysera det beteendet som en medveten respektlöshet mot etablissemangen. Detta missnöje speglas även i form av stöd för radikala partier som Syriza som förespråkar radikal omfördelning, och fascistiska Gyllene gryning som likväl är anti-etablissemangen. Motstånd mot etablissemangen placeras Rothstein och Uslaner in i den destruktiva cykeln, som en effekt av ojämlikhet, låg tillit och korruption. Att de flesta medborgare inte litar på varken varandra eller på staten, kommer från att de inte tycker sig ha någon anledning att göra det.

Denna oorganiserade form av rörelse är mycket utbredd i Grekland. I mätningar av så kallat "anti-socialt beteende", det vill säga brotten av det som brukar vara allmänt överrenskomna regler, och kontrasterande "pro-socialt" beteende, toppar Grekland på

¹²⁴ Matsaganis, 2011, s. 506.

¹²⁵ Den svarta ekonomin utgör omkring 30 procent av BNP (Landguiden.se).

¹²⁶ Matsaganis, 2011, s. 506-507.

anti-socialt. Skyltar med rökningförbud har således ingen inverkan. Det är även därför nya digitaliserade biljettkontrollmaskiner i tunnelbanorna i Aten slås sönder så fort de sätts upp. We Won't pay –rörelsen var en mycket tydlig och även inflytelserik manifestation. Att ockupera vägtullar och uppmuntra skattefusk med slogan att vi inte ska betala er kris, utgör definitivt ett socialt kapital, där människor genom att samarbeta skapar något större än vad de hade gjort på egen hand. Varför respektera staten när de som kontrollerar den enbart tänker på sig själva?

6.2 Fragmentering genom stat och samhälle

Till skillnad från anti-socialt beteende kräver ett konstruktivt lösande av det kollektiva handlandets problem något mer än partikulära enheter som opponerar sig mot varandra i olika delar av pyramiden. Möjligheterna till lösning av det kollektiva handlandets problem undergrävs istället var gång intresseförhandlingen sker genom denna partikularitet med externa negativa effekter, såsom lagbrott och diskriminering.

Högre upp i pyramiden, i vart fall på pappret, återfinns ASEP, den byrå som instiftades 1994 för tillsättande av personal inom statsförvaltningen. ASEP är ett exempel på en strategi ämnad att inbringa transparens, möjliggöra ansvarsutkrävande och på så sätt införa meritokrati och därmed kontrollera korruption. Att flera sätt att kringgå rådet och regelverket blivit vedertagna, är om vi konsulterar resultatet från undersökningen inte förvånande. Den institutionella tilliten har varit låg och perception av korruption inom statsförvaltningen har varit hög under perioden som undersöks. Varför plötsligt ha tilltro till att man kan få jobb inom den politiserade statsförvaltningen utan att ha rätt kontakter eller rätt politisk och facklig tillhörighet? Varför ska man som klient i en klientgrupp underlåta att belönas med ett jobb och tillika maktposition i statsförvaltningen när man utfört sin transaktion i det allmänna valet? Varför ska man som patron undergräva ett väletablerat väljarstöd genom att anställa arbetare utefter jämlika kriterier?

Därtill, utifrån existensen av ojämlikheten och den sociala utsattheten parat med de dominerande fackförbundens roll som klientgrupper – vore kostnaden stor för att stå upp för en sådan idealtypisk byråkratisk lösning ASEP innebar. Med andra ord, det hade varit kostsamt att inte delta i en klientgrupp och på så sätt istället verka idealistiskt medborgerligt. Lemarchand och Leggs definition av klientelism aktualiseras här då den betonar att patronen är den som har kontrollen i utbytet med klienten. Arbetare utan in-

flytande i policyprocessen hade genom ASEP:s begränsning av nepotism haft möjligheten att få jobb grundat i sina meriter. Följaktligen förstärker genvägarna förbi rådet imperativet att delta som klient i en klientgrupp. Denna motsats till den idealtypiska byråkratin medför reproducerandet av ojämlikhet i möjlighet grundat i att möjlighet avgörs av kontakter snarare än av meriter. På så sätt är klientelismens upprepning i detta fall en konsekvens av att patroner har undergrävt ASEP och därmed upprätthållit möjligheten att kontrollera nätverken.

Samtidigt, om vi påminner oss om Kitschelt och Wilkinsons kontrasterande definition som betonar klientgruppernas kontroll, hade inte patronerna varit tvungna att undergräva rådet om inte regeringens implementeringsförmåga berodde på kontrollen över tillsättande av personal i statsförvaltningen. Med andra ord, implementering sker sällan klanderfritt när statsförvaltningen och politiken på varsitt håll utgörs av stridande intressen. Därtill, att inte belöna klientelet med jobb och ytterligare privilegier hade försvårat att kvarhålla det på ”insidan” eftersom klientgruppen skulle reagera på att utbytet var brutet.

Följaktligen byggde undergrävandet av ASEP på den form faktorerna i det empiriska underlaget påvisar. Även om ASEP var en lysande idé, var rådet dömt att bli överkört då det gick emot den etablerade maktstrukturen som står grundad i hög perception av korruption, låg social tillit, svaga formella civila intressegrupper och stor ojämlikhet. På så samma gång införlivades återigen klientelismens praktik och därmed upprätthållandet av det empiriska underlagets faktorerers egenskaper.

En korrupt stat kan inte implementera universella reformer och därför blir den ojämlik och återigen korrupt. Ett civilsamhälle kan inte skapa social tillit om det domineras av partikularitet till följd av att denna är avgörande för överlevnad. Inte heller den yttre konditionalitet som EU utgör förmår kontrollera den klientelistiska implementeringen så att den blir allmän. Om vi följer spåret ”If you want to cut corruption, cut government”¹²⁷ skapas ytterligare ojämlikhet, samtidigt som formen för tillit inte förändras varav korruption som ett kollektivt handlingsproblem inte kan lösas.¹²⁸

I linje med lösningsförslagen poängterar Kitschelt och Wilkinson att internationell konditionalitet gentemot klientelistiska stater sällan medräknar det systemet i lösningskalkylen. Forskarna hävdar att:

¹²⁷ GS. Becker, 1995, ”If you want to cut corruption, cut government”. *Business Week*, 3454, s. 26.

¹²⁸ Rothstein, 2011:b, s. 236.

The current...donors focus on governance and transparency, in our view, is doomed to failure unless it takes more account of the often directly opposing incentives facing politicians charged with implementing reforms in patronage based systems.¹²⁹

Faktumet att parlamentet i Grekland 2012 till majoritet består just av de grupper som dominerar skattesmitandet och är minst granskade, stärker Kitschelt och Wilkinsons argument eftersom politiska ledare aldrig blev valda programmatiskt. Ledare omväljs om de lyckas upprätthålla sina nätverk, reformering följer det partikulära receptet, klientgrupper underkastar sig inte politikens utflödessida om den innebär ett brott mot dess intressen. Utifrån undersökningens resultat, är det inte förvånande att även initiativen grundade i den yttre konditionaliteten korrumpades. Detta styrker även föregående resonemang om kopplingen mellan samhällets brist på formella intressegrupper och social tillit som grundat i misstro mot formella vägar att påverka etablissemang.

Enligt Kitschelt och Wilkinson är *utbytet* i klientelismen villkorat, förutsägbart och övervakat. Deras definition av klientgrupper som uppdragsgivare och patron-politiker som agenter beskriver den klientelism det kollektiva handlandet i Grekland hämmas av. Sotiropoulos klargör att både klientgrupper och patroner under perioden som här undersöks varit lika delaktiga i statsförvaltningens politisering. Trantidis framlägger att den klassiska hierarkiska uppdelningen mellan patron och klient inte gäller i Grekland. Hierarkin är högst diffus och positioner har överlappande roller, implementering sker när rätt grupper får utdelning. Exadaktylos och Zaharidis förtydligar, den undermåliga och urspårade implementeringen av krisens inledande reformer var en konsekvens av brist på tillit. De förtydligar att, "repeated interactions paradoxically decreased rather than increased trust".¹³⁰ Utifrån det empiriska underlaget om den sociala tillitens form påvisas att tilliten sträcker sig mycket kort. Samtidigt tror medborgare att folk i allmänhet och statens institutioner är korrupta. Detta stödjer till fullo ovan nämnda teoretikers teser men samtidigt är det viktigt att komma ihåg att, precis som Exadaktylos och Zaharis noterar, det pågår en hel del interaktion som stämmer väl överrens med Putnams teori om att socialt kapital genereras ur ett aktivt civilsamhälle.

¹²⁹ Kitschelt & Wilkinson, 2007, s. 3.

¹³⁰ Exadaktylos och Zahariadis, 2012, s. 28.

Därmed, utifrån resultatet om faktorernas egenskaper, ihop med Kitschelts och Wilkinsons betoning av klientelismens utbyte som villkorat, förutsägbart och övervakat - återfinns en ren och skär spegling av socialt kapital. Lins definition, "resources embedded in one's social networks, resources that can be accessed or mobilized through ties in the networks", rymmer den reciprocitet som gör att en individ kan ta del av resurserna som finns i dennes nätverk. Således finns det ingen brist på interaktion eller nätverkande. Det empiriska underlaget, förstått som partikulärt socialt kapital, innebär följaktligen klientelism. Samma faktorer utgör förutsättningarna för både klientelism och för kollektiv handling. Social tillit förstörs av klientelism och förstärks av allmännyttig kollektiv problemlösning. Gällande fallet undergräver klientelismens praktik de faktorer som det empiriska underlaget består av och gör därmed kollektiv handling till ett problem.

Allmännytta innebär universell implementering. I universell implementering ligger det *indirekta* förhållningssättet till korruption som Rothstein företräder. Det innebär att korruptionen inte kommer att upphöra förrän en social tillit har etablerats som gör det självklart att exempelvis minska den enorma barnfattigdomen med gemensamma krafter. Uslaners tolkning av social tillit som mått på ett samhällets moraliska grund, blir därmed träffande. Här kommer fragmenteringen in i bilden, via Kitschelt och Wilkinsons beskrivning av det klientelistiska utbytet. När *utbytet* är *villkorat*, eller partikulärt, och när det som i Grekland är *övervakat* och uppenbart vad som är villkorandets gränser, samt att det upprepas och ger *förutsägbarhet*, är det just fragmentering, eller partikulär tillit som rekonstrueras. Resultatet av undersökningen av det empiriska underlaget är ett mått på just det. Det är samma faktorer men i annan form som avgör motsatsen – det vill säga konstruktiv kollektiv handling.

Tillits-teoretikerna samstämmer om att någon form av gemensam bakgrund av reciprocitet och delade erfarenheter är positivt för social tillit. Detta uttrycks tydligast av Uslaner och Rothstein. Rothstein lägger tonvikten på universell implementering medan Uslaner tydligare betonar ojämlikhet. De teorierna är snarare vinklingar av samma problem, det vill säga avsaknaden av en gemensam grund för kollektiv handling. Matsaganis klargör att den selektiva välfärdsapparaten som fördelar privilegier ojämnt i det fragmenterade samhället ytterligare förstärka fragmenteringen. Trots att en fraktion får möjligheten att äta nästan hela välfärds-kakan, är den institutionella tilliten generellt och kontinuerligt extremt låg. I det empiriska underlaget speglas avsaknaden av en självklar koppling mellan en grund och kollektiv handling. Därför går exempelvis barnfattigdo-

men i linje med den fragmentering det empiriska underlaget påvisar. Korruption upphör när det finns en gemensam vilja, grundad i social tillit, att lösa kollektiva problem. Problemlösning i Grekland vilar på fraktioners gemensamheter snarare än på gemensam grund, vilket reproduceras genom fortsatt korruption, social utsatthet och exempelvis barnfattigdom.

Även om de som tillhör Matsaganis beskrivning av ”insidan” får sina privilegier, litar inte de heller på institutionerna. Däremot är det rimligt att anta, med utgångspunkt i Rontos och Roumeliotis resultat om att samhällets-vinnare-teorin även gäller i Grekland, att det är fler av dessa som litar på andra människor, föreningar och icke-statliga organisationer. Eftersom gruppen som är på insidan antagligen vunnit på deltagande i organisationer, som i Grekland övervägande handlar om att konkurrera, har de även en anledning att belysa betydelsen av dessa, om vi återkopplar till statistiken om tilltro till civila organisationer. Som tydliggjorts av Rontos och Roumeliotis och i undersökningen, är de som har studerat på högre nivå även mer litande. Däremot har de på utsidan av fragmenteringen ingen anledning att lita på staten, eller på de människor och organisationer som tillhör insidan. Här belyses återigen konsekvensen av ojämlikhet i möjlighet grundad i korruptionens diskriminering. Konstant befinner sig 30 procent av befolkningen i riskzonen för fattigdom och social exkludering.

Med ovanstående som underlag är en möjlig tolkning att tillit till sociala organisationer och hur de värdesätts, som nämndes i analysens början, är en konsekvens av ojämlikhet i möjlighet. Kopplingen mellan det kollektiva handlandets problem och statistik på förtroendet till civilsamhällesorganisationer görs med underifrån-teorier om att korruption minskar om det finns ett sammansvetsat civilsamhälle. Ojämlikhet i möjlighet följer däremot en ovanifrån-teori om att välfärdsstaten i grund och botten avgör den ojämlikheten. Därmed är en tolkning, med utgångspunkt i att tillit till civilsamhällets organisationer beror på välfärdsstatens selektivitet, att ovanifrån- och underifrån-perspektiven inte behöver stå i motsats. Det kollektiva handlandets problem är för att lösas till kollektivets bästa just beroende av en viss nivå av social tillit, som bevisats kunna skapas och förstöras både ovanifrån och underifrån. Är ett diskriminerande samhälle, oavsett om diskrimineringen sker via statens institutioner eller mellan samhällets fraktioner, motsatsen till ett samhälle där det kollektiva handlandets problem kan lösas?

6.3 Fragmentering och kollektiv handling

Det empiriska underlaget, tillit, perception av korruption, ojämlikhet och socialt engagemang, kan beroende på de faktorernas nivå och form, innebära antingen kollektiv handling eller klientelism. Det som går att skönja är att faktorerna är grundläggande i alla de sammanhang och valmöjligheter som formar klientelismen. Det framgår även tydligt att det är samma faktorer som skulle kunna forma konstruktiv kollektiv handling. Det finns tydliga kopplingar mellan klientelism och resultatet från undersökningen av det empiriska underlaget – detta tyder på att klientelismen är ett kollektivt handlingsproblem. Resultatet innebär att faktorerna för kollektiv handling är mycket låga men däremot anpassade för klientelism.

Med hänsyn till ovanstående kan korruption inte upphöra omedelbart – det finns ingen snabblösning. Det är ett kollektivt handlingsproblem. Det vill säga, målet ska inte vara att sluta vara korrupta – utan att kollektivt lösa problem. Exempelvis en genomgripande vilja att minska barnfattigdomen. Korruptionsbekämpning i sig är ett värdelöst mål, även om oerhört effektiva och opartiska robotar satt i statsförvaltningen skulle ändå medborgares vilja att minska barnfattigdomen universellt eller partikulärt – vara avgörande för barnfattigdomen. Vid varje handling återspeglas tillit eller förakt gentemot andra.

7 Slutdiskussion

7.1 Sammanfattning

Syftet med uppsatsen var inte att ge svar på hur länder hamnar i den konstruktiva cykeln. Syftet var att djupare förstå och analysera klientelism som ett kollektivt handlingsproblem. För att uppnå syftet arbetade jag utefter följande frågeställning: *Hur samverkar social tillit och klientelism i Grekland och på vilket sätt påverkar det möjligheterna till kollektivt handlande?* Fallstudien har undersökt perception av korruption, social och institutionell tillit, ojämlikhet och ojämlikhet i möjlighet, samt socialt engagemang, med utgångspunkt i teori om klientelism, social tillit, ojämlikhet och kollektivt handlande.

Analysen har tagit fram att ojämlikhet är en djupt integrerad del i klientelismens praktik. Att omkring en tredjedel av befolkningen ständigt befinner sig i riskzonen för fattigdom och social exkludering är tätt sammanlänkat med den partikularism som konstituerar klientelismen. Klient-patron relationens karaktär som *villkorad* bygger på exkludering och särbehandling. Utan exkludering kan inte en klientelismen upprätthållas. Således stämmer resultatet, som påvisar en hög ojämlikhet och en hög social utsatthet, in på klientelismens mönster och på samma gång undergräver villkorandet som innebär ojämlikhet, möjligheten till kollektiv handling. Kollektiv- handling-teorin, som behandlar korruption som en konsekvens av brist på social tillit, och brist på social tillit som en konsekvens av ojämlikhet - kritiserar därför strategier mot korruption som inte medräknar karaktären på den sociala tilliten.

Social tillit analyserades även i förhållande till civilsamhällesorganisationer. Det empiriska underlaget påvisade att det ideella engagemanget och likväl tilltron till formella civila vägar att påverka politiken, båda var otillräckliga för genomförande av kollektiv handling. Däremot är en sådan låg formell aktivitet i civilsamhället snarare ett tecken på att klientelismen har intagit även den civila sfären. Bristen på möjlighet att påverka och den dyra kostnaden det innebär att inte delta i klientelismen, har inneburit ett svagt civilsamhälle med separata partikulära sociala kapital.

Institutionell tillit för diskussionen tillbaka till ojämlikhet i möjlighet. Resultatet klargjorde att politiska institutioner och offentlig förvaltning i allmänhet anses vara korrupta samt av låg kvalitet. Följaktligen aktualiseras ojämlikhet i möjlighet – då medborgare tycker sig diskrimineras följer även medvetenheten om att det är någon annan som inte diskrimineras varav det gäller att bygga nätverk för egen vinning, så som andra gör. Därmed speglas klientelismens partikulariserande effekt tydligt i det empiriska underlagets mått på institutionell tillit och ojämlikhet. Offentliga institutioner kunde motsatt utgöra en central bas för kollektiv handling – om institutioner förmedlar rättvisa – föreställs istället att medborgare spelar efter samma spelregler och således formas en tillit till att institutionerna är till för alla. Därtill förstärks uppfattningen av att andra inte är korrupta, vilket gör att institutioners kvalitet blir ett mått på kollektiv handling.

Perception av korruption är en viktig beståndsdel i klientelismen som fordrar medborgare att ingå villkorade informella överenskommelser med politiker genom övertygelsen av att det är så man måste göra. Resultatet av undersökningen tydliggjorde att den perceptionen var hög. Utifrån det klargjordes i analysen att kollektiv handling däremot förutsätter så låg sådan föreställning som möjligt.

Analysen utredde även hur samhällets fraktioner förstärks och rekonstrueras både underifrån civilsamhället, och ovanifrån institutionerna. Detta har att göra med klientelismen, som genomgriper även det civila och fungerar i symbios med fragmentering. Följaktligen dominerar partikulariteten vad som implementeras och inte.

Angående reformer riktade universellt tog analysen fram att ett starkt informellt och ”antisocialt” engagemang existerar. Detta aktualiserar dels den koppling som i analysen upprättades mellan partikulärt socialt kapital och klientelism. Vid universell reformering, och därmed ett brott mot villkorandet, väcks klientgruppernas engagemang. Vad som skiljer det från det civila engagemang det kollektiva handlandet gynnas av, är att det antisociala engagemanget bygger på den låga sociala tilliten och den sociala fragmenteringen.

Detta starka antisociala engagemang aktualiserar även ojämlikheten och de på ”utsidan” av välfärdsprovisionen. Sådan ojämlikhet upprör krav på radikal omfördelning, hat mot etablissemang och ger även en hög perception av korruption. Inte heller det engagemanget är gynnsamt för det kollektiva handlandet. Frågan är om det är en bättre idé att platta till pyramiden som de olika fraktionerna konkurrerar på, som Uslaner föreslår, än att skapa social tillit med bevarad ojämlikhet.

Detta för oss till Putnams underifrån-perspektiv som tar fram att korruption i statsförvaltningen är en konsekvens av låg social tillit vilket i sin tur beror på för låg aktivitet i civilsamhället. Utifrån denna underifrån-förståelse kan ett generaliserande socialt kapital utformas av civilsamhället i egen kraft. Detta perspektiv ifrågasätts av Rothstein och Uslaner, som tillför att ojämlikhet är en avgörande grund för ett civilsamhälles splittring.

Utifrån det teoretiska perspektivet utgör de mätbara faktorerna beroende på respektive form, förutsättningarna för både klientelism och för kollektiv problemlösning. Resultatet av undersökningen visade att faktorerna var formade för klientelism. Det innebär att formen av tillit och social interaktion ihop med formen av ojämlikhet samverkar och utgör en kraftfull kugge i det klientelismens maskineri. Utifrån en förståelse av tillitens förutsättningar både underifrån civilsamhället och ovanifrån institutionerna klargörs utifrån tidigare forskning och det teoretiska perspektivet att samhällets sociala fragmentering och ojämlikhet sker genomgripande inom både staten och civilsamhället. Därför kan det kollektiva handlandets problem förstås utifrån förhållningssätten samhället och individen samtidigt, liksom att förändring är beroende av både ovanifrån och underifrån på samma gång.

Vad som gör klientelism till ett problem gällande kollektiv handling är inte hierarkin eller ojämlikheten klientelismen innebär. Detta skulle snarare innebära att det är de på toppen av pyramiden som ska begränsas genom särskilda strategier. Klientelism är ett problem gällande kollektiv handling eftersom den praktiken upphör när det finns en hög social tillit som förmår medborgare att identifiera problem som kollektiva och därtill utforma en organisation som löser kollektiva problem.

7.2 Diskussion

Avslutningsvis vill jag lyfta diskussionen om kollektivt handlande till ett mer allmänt plan. Syftet med uppsatsen var att studera klientelismen som ett kollektivt handlingsproblem. På samma sätt kan exempelvis miljöfrågan studeras som ett kollektivt handlingsproblem, där aktörer äger olika mycket inflytande och egen vinning ställs emot kollektiv vinning.

En fälla att hamna i gällande att studera det kollektiva handlandets problem är att fördela ansvaret på alla trots att olika aktörer har olika stor inverkan. En metafor för detta är exempelvis miljöfrågan om den kallas ett kollektivt handlingsproblem: innebär det att en person med en privat simbassäng som förbrukar lika mycket vatten på en uppfyllning som ett års duschande, har lika mycket ansvar som en person utan simbassäng? Vem är det som borde tilldelas högst krav? Har verkligen *alla* ett ansvar, även om kostnaden (vad man måste ge upp) för att dra ner på sin miljöpåverkan varierar beroende på hur mycket man redan påverkar? Jag tänker att en uppsats som tar med ojämlikhet i analysen borde ta hänsyn till hur olika mycket aktörer i den systematiska korruptionen har och fördela det normativa ansvaret utefter det.

Eller är det snarare så att det kollektiva förhållningssättet belyser just avsaknaden av ett kollektiv. Således är personen som har råd att ha en egen simbassäng istället för att besöka en simhall ett exempel på en sådan som frikopplat sig från det kollektivt ansvar. Den personens handling gällande vattenförbrukning innebär negativa externa effekter även för de personer som istället går till allmänna simhallar. Detta i sin tur minskar värdet i att gå till simhallen – eftersom miljön går åt skogen ändå, varför skulle då Pelle gå till simhallen för att spara på miljön när hans granne väger upp motsatsen och får bada för sig själv?

Det kollektiva förhållningssättet riktas inte mer till dem som inte har råd att bekosta ett utträde ur klientelismen än till de som är på toppen av den. Det kollektiva förhållningssättet, som det använts i denna uppsats, riktas just till avsaknaden av kollektivet. För det är just egenintresset och partikulariteten som genom klientelismen upprätthåller den sociala utsattheten och den låga sociala tilliten. Däremot, hur de kollektiva lösningarna på kollektiva problem kan realiseras, väcker frågor om ansvar eftersom aktörerna har olika mycket makt.

Vidare forskning bör fortsätta utforska vilka vägar som finns för att stärka den sociala tilliten i Grekland. En intressant aspekt vore att närmare studera sociala rörelser som interagerar med internationella rörelser. Ett exempel är den globala organisationen Impact hub, med kontor i Aten, som aktivt uppmuntrar socialt entreprenörskap och nätverkande, den formella och pluralistiska vägen. Dessutom är en mycket intressant ingång hur klientelismen bemött förfallet av tvåpartisystemet som dominerat sedan militärjuntans fall 1974. De två partierna har utgjort själva navet för den klientelistiska praktiken. Om, och hur, vänsterradikala Syriza lyckats bemöta de intressegrupper som så länge utövat direkt inflytande.

Denna studie har bidragit med en fördjupad kunskap om klientelism som ett kollektivt handlingsproblem i Grekland. Studien är aktuell i samband med den yttre konditionalitet som i dagsläget innebär fördjupad fragmentering, ökad ojämlikhet, lägre institutionell tillit och med största sannolikhet även lägre social tillit – och samtidigt ämnar begränsa korruptionen genom antikorrupsionsstrategier och privatisering. Fallstudien har utvecklat förståelsen för klientelismen i Grekland som ett kollektivt problem. Det innebär att värden som social tillit och jämlikhet bör framstå som de högsta målen om korruptionen ska minska.

Referenser

Afonso, A. & S. Zartaloudis, Y. Papadopoulos, 2015, "How party linkages shape austerity politics: clientelism and fiscal adjustment in Greece and Portugal during the eurozone crisis", *Journal of European Public Policy*, 2015.

Artavanis, N. & A. Morse, M. Tsoutsoura, 2012, "Tax Evasion Across Industries: Soft Credit Evidence From Greece", Chicago booth. Paper No. 12-25, Fama-Miller Center for Research in Finance, University of Chicago, Booth School of Business.

Auyero, Javier, 1999, "From the Clients Point(s) of view: How Poor People Perceive and Evaluate Political Clientelism", *Theory and Society*.

Becker, GS., 1995, "If you want to cut corruption, cut government", *Business Week*, 3454, s. 26.

Castiglione, D. & JW. van Deth, G. Wolleb (red.), 2008, *The handbook of social capital*, Oxford University Press, Oxford.

Council of Europe, 2014, "Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT)", Strasbourg.

Christoforou, Asimina, 2015, "On the Determinants of Social Capital in Greece Compared to Countries of the European Union", Fondazione Eni Enrico Mattei.

Clarke, J. & A. Huliaras, DA. Sotiropoulos (red.), 2015, *Austerity and the third sector in Greece: civil society at the European frontline*, Ashgate Publishing Company, Farnham, Surrey, England.

Danopoulos, Constantine P., 2015, "Accountability and the Quality of Democracy in Greece", *Mediterranean Quarterly*.

Dinesen, Peter Thisted, 2012, "Does generalized (dis)trust travel? Examining the impact of cultural heritage and destination country environment on trust of immigrants", *Political Psychology*.

Della Porta, Donatella & Vannucci, Alberto, 1999, *Corrupt exchanges: actors, resources, and mechanisms of political corruption*, Aldine de Gruyter, New York.

Eleftheriadis, Pavlos, 2014, "Misrule of the Few: How the Oligarchs Ruined Greece", *Foreign Affairs*.

European Social Survey, 2014, "Weighting European Social Survey Data".

Eurostat, 2013, "European social statistics", Eurostat pocketbooks, Luxembourg.

Exadaktylos, Theofanis & Nikolaos Zahariadis, 2012, "Policy Implementation and Political Trust: Greece in the age of austerity", *Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe*, London School of Economics.

Featherstone, Kevin, 2015, "External conditionality and the debt crisis: the 'Troika' and public administration reform in Greece", *Journal of European Public Policy*.

Featherstone, K. & DA. Sotiropoulos, R. Karadag, 2016, "Greece Report" *Sustainable Governance indicators 2016*, Bertelsmann Stiftung.

Fukuyama, Francis, 2001, "Social capital, civil society and development" *Third World Quarterly*.

- Goodin, Robert E. (red.), 2011, *The Oxford handbook of political science* [Elektronisk resurs], Oxford University Press, Oxford.
- Herrmann, B. & C. Thöni, S. Gächter, 2008, "Antisocial Punishment Across Societies", *Science*.
- Hicken, Allen, 2011, "Clientelism", *The Annual Review of Political Science*.
- Hlepas, Nikolaos-K., 2010, "Incomplete Greek Territorial Consolidation: From the First (1998) to the Second (2008-2009) Wave of Reforms", *Local Government Studies*.
- Huliaras, Asteris, 2015, "Greek Civil Society: The neglected Causes of Weakness" i J. Clarke, A. Huliaras & DA. Sotiropoulos (red.), *Austerity and the third sector in Greece: civil society at the European frontline*, Ashgate Publishing Company, Farnham, Surrey, England.
- Jones, N. & M. Proikaki, S. Roumeliotis, 2015, "Social Capital Levels in Greece in Times of Crisis" i J. Clarke, A. Huliaras & DA. Sotiropoulos (red.), *Austerity and the third sector in Greece: civil society at the European frontline*, Ashgate Publishing Company, Farnham, Surrey, England.
- Kalyvas, S. & G. Pagoulatos, H. Tsoukas, *From Stagnation to Forced Adjustment: Reforms in Greece, 1974-2010* [Elektronisk resurs], Oxford University Press, New York.
- Karamagioli, Evika & Dimitri A. Sotiropoulos, 2005, "Greek Civil Society: The Long Road to Maturity", Civicus Civil Society Index Shortened Assessment Tool: Report for the Case of Greece, CIVICUS.
- Kitschelt, Herbert & Steven Wilkinson, 2007, "Citizen-politician linkages: an introduction" i Kitschelt & Wilkinson (red.), *Patrons, clients, and policies: patterns of democratic accountability and political competition*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kopecký, P. & P. Mair, M. Spirova (red.), 2012, *Party patronage and party government in European democracies* [Elektronisk resurs], Oxford University Press, Oxford.
- Kumlin, S. & I. Stadelmann-Steffen, A. Haugsgjerd, 2017, "Trust and the Welfare State" i Eric M. Uslaner (red.) *The Oxford handbook of social and political trust* [Elektronisk resurs]. (Ej ännu utgiven i sin helhet ännu varav ingen information om sidnumrering eller förlag).
- Landguiden.se, Länder / Europa / Grekland / Ekonomi [Hämtat 2017-05-25].
- Lemarchand, Rene & Keith Legg, 1972, "Political clientelism and development: A preliminary analysis", *Comparative Politics*.
- Lin, Nan, 2001, *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge University Press.
- Lin, Nan, 2008, "A network theory of social capital" i D. Castiglione, JW. van Deth, & G. Wolleb (red.), *The handbook of social capital*, Oxford University Press, Oxford.
- Lyrantzis, Christos, 2011, "Greek politics in the era of economic crisis: reassessing causes and effects", Hellenic Observatory.
- Lyberaki, Antigone & Christos J. Paraskevopoulos, 2002, "Social Capital Measurement in Greece", OECD-ONS International Conference on Social Capital Measurement London U.K., September 25-27.
- Mavrikos-Adamou, Tina, 2015, "Informal Relationships and Structures in Greece and Their Effects on Civil Society Formation" i J. Clarke, A. Huliaras & DA. Sotiropoulos (red.), *Austerity and the third sector in Greece: civil society at the European frontline*, Ashgate Publishing Company, Farnham, Surrey, England.
- Matsaganis, Manos, 2005, The Limits of Selectivity as a Recipe for Welfare Reform: The Case of Greece, *Journal of Social Policy*.
- Matsaganis, Manos, 2011, "The welfare state and the crisis: The case of Greece", *Journal of European Social Policy*.

- Matsaganis, Manos, 2012, “Social policy in hard times: The case of Greece”, *Critical Social Policy*.
- Matsaganis, Manos, 2014, “Prerequisites to the Revival of Public Health Care in Greece” i S. Kalyvas, G. Pagoulatos, & H. Tsoukas, *From Stagnation to Forced Adjustment: Reforms in Greece, 1974-2010* [Elektronisk resurs], Oxford University Press, New York.
- Mossialos, Elias & Sara Allin, 2005, “Interest Groups and Health System Reform in Greece”, *West European Politics*.
- Mouzelis, Nicos, 1998, “Modernity, late development and civil society” i Pettersson et al (red.), *Democratization in the third world: concrete cases in comparative and theoretical perspective*, Macmillan, Basingstoke.
- Mouzelis, Nicos, 1996, “The Concept of Modernization: Its Relevance for Greece”, *Journal of Modern Greek Studies*.
- OECD, 2011, “Greece: Review of the central administration”, *Public Governance Reviews*.
- Papakostas, Apostolis, 2001, “Why is there no clientelism in Scandinavia?” i Piattoni, Simona (red.), *Clientelism, interests, and democratic representation: the European experience in historical and comparative perspective*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pappas, Takis S. & Zina Assimakopoulou, “Party Patronage in Greece: Political Entrepreneurship in a Party Patronage Democracy” i P. Kopecký, P. Mair & M. Spirova. (red.), *Party patronage and party government in European democracies* [Elektronisk resurs], Oxford University Press, Oxford, 2012.
- Pappas, Takis S. 2014, *Populism and crisis politics in Greece* [Elektronisk resurs], Palgrave Pivot, Basingstoke.
- Pappas, Takis S. Why Greece Failed, *Journal of Democracy*, 2013.
- Persson, Anna & Bo Rothstein, Jan Teorell, 2013, “Why Anticorruption Reforms Fail—Systemic Corruption as a Collective Action Problem”, *Governance*.
- Peters, Guy B. & Jon Pierre (red.), 2004, *Politicization of the civil service in comparative perspective: the quest for control*, Routledge, London.
- Piattoni, Simona (red.), 2001, *Clientelism, interests, and democratic representation: the European experience in historical and comparative perspective*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Putnam, RD. & R. Leonardi, RY. Nanetti, 1992, *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*, Princeton University Press, Princeton.
- Putnam, Robert D., 1995, “Bowling Alone: America’s Declining Social Capital”, *Journal of Democracy*.
- Putnam, Robert D. 2000, *Bowling alone: the collapse and revival of American community*, Simon & Schuster, New York.
- Rontos, Kostas & Myrsine Roumeliotis, 2013, “Generalized social trust in Greece and its association with demographic and socio-economic predictors”, *Portuguese Journal of Social Science*.
- Rothstein, Bo, 2005, *Social Traps and the Problem of Trust*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Rothstein, Bo & Dietlind Stolle, 2008, “Political institutions and generalized trust” i Castiglione D.& JW. van Deth, G. Wolleb (red.), *The handbook of social capital*, Oxford University Press, Oxford.
- Rothstein, Bo, 2011:a, *The quality of government: corruption, social trust, and inequality in international perspective*, University of Chicago Press, Chicago.

- Rothstein, Bo, 2011:b, "Anti-corruption: the indirect big bang approach", *Review of International Political Economy*.
- Rothstein, Bo & Eric M. Uslaner, 2005, "All for All: Equality, Corruption, and Social Trust", *World Politics*.
- Sotiropoulos, Dimitri A., 2004, "Two faces of politicization of the civil service: the case of contemporary Greece" i Guy B. Peters & Jon Pierre (red.), *Politicization of the civil service in comparative perspective: the quest for control*, Routledge, London.
- Sotiropoulos, Dimitri A., 2014, "The Paradox of Non-Reform in a Reform-Ripe Environment" i S. Kalyvas, G. Pagoulatos, & H. Tsoukas, *From Stagnation to Forced Adjustment: Reforms in Greece, 1974-2010* [Elektronisk resurs], Oxford University Press, New York.
- Spanou, Caliope, 2008, 'State Reform in Greece: Responding to Old and New Challenges', *International Journal of Public Sector Management*.
- Stokes, Susan C., 2011, "Political Clientelism" i Robert E. Goodin (red.), *The Oxford handbook of political science* [Elektronisk resurs], Oxford University Press, Oxford.
- Tinggaard Svendsen, Gert & Haase Svendsen, Gunnar Lind (red.), 2009, *Handbook of social capital: the troika of sociology, political science and economics*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Trantidis, Aris, 2016:a, "Clientelism and economic policy: hybrid characteristics of collective action in Greece", *Journal of European Public Policy*.
- Trantidis, Aris, 2016:b, *Clientelism and Economic Policy: Greece and the Crisis*, Routledge, London.
- Uslaner, Erich M., 2002, *The moral foundations of trust*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Uslaner, Erich M., 2009, "Corruption", i Tinggaard Svendsen, Gert & Haase Svendsen, Gunnar Lind (red.), *Handbook of social capital: the troika of sociology, political science and economics*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Uslaner, Erich M., 2017:a, "Political trust, corruption, and inequality" i Sonja Zmerli & Tom W. G. van der Meer (red.), *Handbook on political trust*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Uslaner, Eric M. (red.), 2017:b, *The Oxford handbook of social and political trust*, [Elektronisk resurs], (ej ännu utgiven i helhet varav sidnummer och förlag saknas).
- Warren, Mark E., 2008, "The nature and logic of bad social capital" i D. Castiglione, JW. van Deth, & G. Wolleb (red.), *The handbook of social capital*, Oxford University Press, Oxford.
- Woolcock, Michael, 2011, "Civil Society and Social Capital" i Michael Edwards (red.), *The Oxford handbook of civil society*, Oxford University Press, New York.
- Yin, Robert K., 2007, *Fallstudier: design och genomförande*, Liber, Malmö.
- You, Jong-sung, 2017, "Trust and Corruption" i Eric M. Uslaner (red.) *The Oxford handbook of social and political trust* [Elektronisk resurs]. (Ej utgiven i sin helhet ännu varav ingen information om sidnumrering eller förlag).
- Zmerli, Sonja & Meer, Tom W. G. van der (red.), 2017, *Handbook on political trust*, Cheltenham, UK ; Edward Elgar Publishing.

Empiriskt underlag:

ESS Round 1: European Social Survey Round 1 Data (2002). Data file edition 6.5. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.

ESS Round 2: European Social Survey Round 2 Data (2004). Data file edition 3.5. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.

ESS Round 4: European Social Survey Round 4 Data (2008). Data file edition 4.4. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.

ESS Round 5: European Social Survey Round 5 Data (2010). Data file edition 3.3. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.

EU-kommissionen, 2005, Special Eurobarometer nr 223, "Social capital", utförd 2004.

EU-kommissionen, 2006, Special Eurobarometer 245, "Opinions on organized, cross-border crime and corruption", utförd 2005.

EU-kommissionen, 2007, Special eurobarometer 273, "European Social Reality", utförd 2006.

EU-kommissionen, 2008, Special Eurobarometer 291, "The attitudes of Europeans towards corruption", utförd 2007.

EU-kommissionen, 2010, Special Eurobarometer 315, "social climate", utförd 2009.

EU-kommissionen, 2010, "Study on Volunteering in the European Union, Country Report Greece".

EU-kommissionen, 2011, Special Eurobarometer 75.2, "Volunteering and Intergenerational Solidarity", utförd 2011.

EU-kommissionen 2012, Special Eurobarometer 374, "Corruption", utförd 2011.

EU-kommissionen, 2013, Flash Eurobarometer 373, "Europeans' Engagement in Participatory Democracy", utförd 2012.

Gini-koefficienten, Världsbanken, data.worldbank.org. [Hämtat 2017-05-25].

Information om Arope-index: ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained.

Transparency International, <https://www.transparency.org/research/> [CPI hämtat 2017-05-20].